

UiO : **Det juridiske fakultet**

Nauðsyn i Magnus Lagabøters Landslov

En studie av rimelighet som rettferdighetsideal i 1200-tallets rettskultur

Kandidatnummer: 551

Leveringsfrist: 25.04.2019

Antall ord: 15489

Innholdsfortegnelse

1	INNLEDNING	1
1.1	Tidligere forskning og fornyet aktualitet	2
1.2	Avgrensninger	3
1.3	Kildemateriale	3
1.4	Videre struktur	5
2	EMPIRISK GRUNNLAG	6
3	PROBLEMSTILLING OG METODE	8
3.1	Problemstilling	8
3.2	Språkbruk og metode	8
3.3	Rettskultur og tredeling av retten	9
3.4	Mannhelgebolken 18.....	13
4	NAUÐSYN I LANDSLOVEN	16
4.1	Tingfarebolken og Landevernsbolken	16
4.2	Kristendomsbolken	19
4.3	Mannhelgebolken.....	20
4.4	Landsleiebolken	24
4.5	Kjøpebolken, Arvebolken og Odelsløsningsbolken.....	26
4.6	Tyvebolken.....	31
4.7	Sammenfatning og videre struktur	32
5	RIMELIGHET OG <i>NECESSITAS</i> I 1200-TALLETS EUROPEISKE RETTSKULTUR	33
5.1	Rimelighet og gjenoppgagelsen av Aristoteles	33
5.2	<i>Necessitas</i> – nødvendighet kjenner ingen lov	34
5.3	Sættargjerden av 1277	37
5.4	Bruken av <i>nauðsyn</i> i Landsloven: rimelighet, <i>necessitas</i> og resepsjon på det dype nivået av retten.....	39
6	KONKLUSJON	42
	APPENDIKS I. NAUÐSYN I LANDSLOVEN	44
	KILDER OG LITTERATUR	46

1 Innledning

Magnus Lagabøters Landslov skapte en felles rett for hele landet, som erstattet de eldre landskapslovene mellom 1274-1276.¹ Landsloven skiller seg fra landskapslovene ved å normere fremtidige handlinger på en helhetlig måte, og på en rekke rettsområder.² Loven representerer dermed det første steget i retning lovgivning slik vi kjenner den i dag.³ Den nye loven hadde omfattende unntak for *nauðsyn*, oversatt til «nødsfald» i Tarangers norske utgave.⁴ *Nauðsyn* gjør unntak fra positive og negative plikter, samt frister. Landsloven benytter termen *nauðsyn* i 33 av 227 kapitler.⁵ Dette skiller seg markant fra 14 av 320 regler i Den eldre Gulatingslova.⁶ Ordbruken i seg selv var dermed ikke ny, men hyppigere bruk kan tyde på en underliggende endring i rettskulturen. Hvordan skal denne endringen forstås?

Avhandlingens tema er Landslovens unntaksregler for *nauðsyn*. Den grunnleggende hypotesen er at den hyppige bruken av *nauðsyn* som rettslig term i Landsloven vitner om en endring i rettskulturen på 1200-tallet. Innholdet i termen tolkes i lys av en rettskulturell endring i retning rettferdighetsidealet rimelighet, også kjent som *equity*, *aequitas* eller *epieikeia*.⁷ Termen *nauðsyn* studeres i lys av kanonistisk påvirkning, og termen *necessitas*.

For å besvare disse spørsmålene kreves det empiri om *nauðsyn* i Landsloven. En viktig del av avhandlingen er derfor å gjennomgå den norrøne teksten, i den tekstkritiske utgaven med noteapparat, og lage en oversikt over bruken.⁸ Dette har resultert i en rekke funn som i seg selv representerer ny kunnskap. Som alt nevnt er termen *nauðsyn* benyttet i 33 av 227 kapitler i Landsloven, og termen finnes i alle bolkene. Variantapparatet viser også at det er få avvik i manuskriptene med alternativ språkbruk. Særlig hyppig forekommer termen i de to bolkene som regulerer det vi i dag vil kalle borgernes positive plikter overfor staten, Tingfarebolken og Landevernsbolken. Her finner vi *nauðsyn* i henholdsvis halvparten og en tredjedel av kapitlene. I bolkene som regulerer det vi i dag vil kalle strafferett, Mannhelgebolken og Tyvebolken, finnes termen i en sjettedel av kapitlene. I motsatt ende finner vi Kristendomsbolken, med ett eksempel på *nauðsyn*. Denne empirien vil bli videre analysert senere i oppgaven.

¹ Sunde (2007) s. 54

² Sunde (2007) s. 73

³ Horn (2016) s. 28

⁴ Magnus Lagabøters Landslov (1979) s. 8 flg.

⁵ Se Appendiks I for en oversikt.

⁶ Den Eldre Gulatingslova (1994) para. 3, 8, 21, 23, 32, 37, 59, 73, 100, 122, 131, 151, 159, 254

⁷ Ullmann (2010) s. 37, 41, Aristoteles (1999) s. 106

⁸ Kong Magnus Håkonsson Lagabøtes Landslov (2018)

1.1 Tidligere forskning og fornyet aktualitet

Frem til nå er det ikke gjort noen empirisk analyse av *naudsyn* i Landsloven. Hertzberg inkluderer termen i sitt glossarium fra 1895, og refererer til 20 eksempler fra Landsloven.⁹ Det er påfallende at den grundige indeksen i Tarangers oversettelse mangler en henvisning til termen «nødsfald».¹⁰ Kristoffer Vadum har diskutert *naudsyn* i forbindelse med Kongespeilet. Her berøres oppgavens tema, og han er inne på sammenhengen mellom *naudsyn* og *necessitas*. Fordi hans utgangspunkt er Kongespeilet, behandles bare utvalgte bestemmelser. De fem sidene som vies *naudsyn* åpner ikke for en grundigere analyse. Vadum konkluderer med at *naudsyn* har en sammenheng med *necessitas*, men at det ikke er tale om subtile påvirkninger fra kanonistenes resonnementer.¹¹ Sverre Bagge har forsket på Kongespeilets politiske ideologi, og koblinger mellom *naudsyn* og *necessitas* i Kongespeilet.¹² Steinar Imsen berører også *naudsyn*, og nevner at termen dekker nødsfall eller tvingende omstendighet. *Naudsyn* forstås som vilkår for å omdefinere ubotelige drap til botelige med henvisning til Landsloven IV kapittel 3 og 15.¹³ Jørn Øyrehagen Sunde går grundig gjennom Landsloven IV-18, og den rettskulturelle overgangen til idealet om rimelighet.¹⁴ Denne avhandlingen bygger videre på disse tankene, og vurderer hvordan gjennomgående bruk av *naudsyn* forholder seg til hans funn.

Det er med andre ord ingen som har foretatt en grundig analyse av den samlede bruken av *naudsyn* i Landsloven tidligere. Dette innebærer at en viktig forutsetning for arbeidet var å lage en slik oversikt for videre studier. Et slikt arbeid har nå fornyet aktualitet, fordi det i 2018 ble utarbeidet en norrøn tekstkritisk sammenstilling, med fullstendig noteapparat, av tilgjengelige manuskripter.¹⁵ Dette avslutter første del av Landslovprosjektet, som skal legge grunnen for ny forskning. Fra 2018-2023 innledes kjerneperioden for forskning på Landsloven.¹⁶ Denne avhandlingens formål er derfor å bidra til forskningen ved å analysere det nye materialet.

⁹ Norges Gamle Love V (1895) s. 465-466

¹⁰ Taranger (1979) s. 204

¹¹ Vadum (2004) s. 46-51

¹² Bagge (1987)

¹³ Imsen (2009) s. 198

¹⁴ Sunde (2014)

¹⁵ Rindal & Spørck (2018) s. 18 flg.

¹⁶ <https://landslovsprosjektet.w.uib.no/>

1.2 Avgrensninger

I lys av problemstillingen er det fire viktige avgrensninger som må gjøres. Et premiss for avhandlingen er at de tidligere landskapslovene bygger på et likevektsideal, og at det kommer en endring med Landsloven. Dette er lagt til grunn i litteraturen.¹⁷ Det er nyanser i dette forenklete bildet, og en nærmere undersøkelse av landskapslovene kan fremheve disse. Det faller imidlertid utenfor rammene av denne teksten å gjøre en full komparasjon med landskapslovene.

Oppgaven bygger på Landsloven. Magnus Lagabøters arbeid resulterte imidlertid i en rekke lover.¹⁸ En komparasjon av disse kan gi viktig informasjon, men faller utenfor denne oppgavens rammer.

Det avgrenses mot en analyse av øvrige rimelighetsvurderinger i Landsloven. Utvalgte eksempler trekkes frem i løpet av diskusjonene, men det empiriske grunnlaget er kapitlene hvor *naudsyn* benyttes. En full gjennomgang av alle lovens bestemmelser vil presisere slutningene i denne avhandlingen, men materialet anses tilstrekkelig for å gjøre en meningsfull komparasjon.

Oppgaven avgrenses videre mot en studie av variasjoner i ordbruken knyttet til *naudsyn*. Ved undersøkelsen av materialet viser det seg at noen termer går igjen i sammenheng med *naudsyn*. Det er mulig konsipistene opererte med nærmere bestemte termer, *terminus technicus*.¹⁹ *Full naudsyn*, *naudsyn banne*, *naudsynia laust* og *skyldnaudsyn* er noen eksempler på formuleringer som kan ha et nærmere bestemt innhold.

1.3 Kildemateriale

Magnus Lagabøters Landslov er oppgavens primære kilde. I Absalon Tarangers oversettelse fra 1915 består loven av 227 kapitler fordelt på ni bolker, men dette varierer noe mellom de bevarte manuskriptene.²⁰ Etter lovens eget preambel ble den utarbeidet av en kongelig oppnevnt kommisjon, formelt på oppdrag av lagtingene.²¹ Mellom 1274 og 1276 ble fire likelydende utgaver vedtatt på Gulating, Frostating, Borgarting og Eidsivating.²² Det eksisterer ingen opprinnelige manuskripter fra 1274-1276. En ny tekstkritisk utgave av loven har imidlertid sammenstilt 43

¹⁷ For en gjennomgang med presiseringer se Sunde (2005) s. 139 flg. og Vadum (2004) s. 49

¹⁸ For en oversikt, se Horn (2016) s. 26 flg.

¹⁹ Se diskusjonen om *lands naudsyniar* i Bagge (1987 s. 191), hvor han konkluderer med at termen får et konkret innhold fra 1280.

²⁰ Magnus Lagabøters Landslov (1979), Kong Magnus Håkonsson Lagabøtes Landslov (2018)

²¹ Ljungqvist (2014) s. 381. Men ingen bevarte forord er fra tiden da loven faktisk ble gitt.

²² Horn (2016) s. 28. Sunde (2007) s. 82

håndskrifter i norrøn språkform, samt ytterligere 50 fragmenter. Innholdsmessig variasjon er inntatt i et fullstendig noteapparat.²³ Denne utgaven er grunnlaget for oppgavens empiriske undersøkelser av *nauðsyn*. Absalon Taranger oversatte loven til norsk i 1915, basert på Rudolf Keyser og Peter Andreas Munchs mindre omfattende tekstkritiske utgave publisert i andre bind av Norges gamle Love fra 1848.²⁴ Denne oversettelsen er grunnlaget for oppgavens tolkning av kapitlene hvor *nauðsyn* opptrer.

Kongespeilet er et dannelsesverk fra midten av 1200-tallet. Det er trolig skrevet for oppdragelsen til kongssønnene på 1250-tallet, herunder Magnus Lagabøter (1238-1280), men med fremtidige aristokrater generelt som målgruppe.²⁵ Verket er skrevet som samtaler mellom far og sønn. Forfatteren er anonym, men antas å tilhøre det lærde geistlige miljøet rundt kongen.²⁶ I denne oppgaven brukes Kongespeilet som en illustrasjon av idealer for lovgivning i perioden før Landsloven ble skrevet, og miljøet konsipistene var en del av.²⁷ Henvisningene til Kongespeilet bygger på Brøggers oversettelse slik den foreligger i en utgave fra 2000.²⁸

Sættargjerden (1277) var en overenskomst mellom Magnus Lagabøter og kirken, ved erkebiskop Jon Raude. Den vil diskuteres nærmere fordi termene *necessitas* og *nauðsyn* er å finne i dokumenter med bevarte originalmanuskript fra 1277. Henvisningene til Sættargjerden bygger på den norrøne utgaven publisert i andre bind av Norges Gamle Love fra 1848,²⁹ samt den latinske og moderne norske utgaven trykt i Sverre Bagges samling av middelalderdokumenter fra 1973.³⁰

Kanonisk rett betegner kirkens rett, utviklet fra romerretten.³¹ Denne trekkes frem i oppgaven for å illustrere mulig innflytelse på Landsloven. Gratian samlet og systematiserte kanonisk rett omkring 1140 i *Concordia discordantium canonum* (heretter *Decretum*).³² En ny samling sanksjonert av paven, *Liber Extra*, ble utgitt i 1234.³³ Thomas Aquinas «*Summa Theologiæ*» 1269–

²³ Rindal & Spørck (2018) s. 50

²⁴ Magnus Lagabøters Landslov (1979)

²⁵ Sunde (2005) s. 110

²⁶ Bagge (2000) s. XIV

²⁷ Bagge (1987) gir en utdypende gjennomgang av verkets politiske idealer og bakgrunn.

²⁸ Kongespeilet (2000)

²⁹ Norges Gamle Love V (1895)

³⁰ Norske middelalderdokumenter (1973)

³¹ Ljungqvist (2014) s. 64

³² Bellomo (1995) s. 1

³³ Bellomo (1995) s. 71

1274 vil trekkes frem som et innflytelsesrikt verk i denne tradisjonen.³⁴ Det faller utenfor oppgavens rammer å gjøre nærmere studier av kanonisk rett. Henvisningene bygger på sekundærlitteratur.

1.4 Videre struktur

Det empiriske grunnlaget for studiet av *naudsyn* i Landsloven presenteres i kapittel 2. Videre presiseres problemstillingen i 3.1. Metodiske utfordringer knyttet til tolkning av Landsloven skisseres videre (3.2). For å konseptualisere ideen om et rettferdighetsideal presenteres rettskultur som verktøy i 3.3.1. For å sammenfatte disse aspektene diskuteres rettslig resepsjon. Ved å se på retten som tredelt, presenteres så en metode for å forklare muligheter og begrensninger ved studiet av 33 kapitler i Landsloven (3.3.2.). Landslovens IV-18 diskuteres så nærmere i 3.4. som lovens metodiske utgangspunkt. I kapittel 4. tolkes det empiriske materialet knyttet til *naudsyn* i Landsloven. Rimelighet og *necessitas* i norsk og europeisk rettskultur på 1200-tallet diskuteres så i kapittel 5 som komparativt grunnlag. Landslovens bruk av *naudsyn* som uttrykk for et rimelighetsideal rimelighet diskuteres i 5.4. Konkluderende merknader gis i kapittel 6.

³⁴ Sunde (2005) s. 159

2 Empirisk grunnlag

Og når som helst nød [nauðsyniar] tvinger en mann til misgjerninger eller lovbrudd, da skal man mildne dommen.

Kongespeilet

Da bør de, som er uttatt til dommere, omhyggelig ransake og med stort maatehold bedømme, om [...] fuldt nødsfald (full nauðsyn) tykkes at ha drevet [gjerningsmanden] [...] den skal ransake og vurdere saker og misgjerninger og saaledes lempe dommen efter saksforholdet.

Landsloven IV-18

Både i Landsloven og Kongespeilet finner vi generelle uttalelser om *nauðsyn*, og lemping av dommer etter sakens omstendigheter. Når man leser Landsloven er det påfallende hvor mange av kapitlene som har slike konkrete unntak for *nauðsyn*. Som tabellen nedenfor viser, er termen inntatt i 33 av 227 kapitler i loven. Spørsmålet er hva et dette materialet kan fortelle om bruken av *nauðsyn* i Landsloven.

Nauðsyn fordelt etter bolker: kapitler med *nauðsyn* i hovedteksten sammenholdt med antall kapitler i bolken

Tingfarebolken	6 av 12	50 %
Landeverbsbolken	6 av 18	33 %
Odelsløsningsbolken	3 av 17	24 %
Mannhelgebolken	6 av 30	20 %
Tyvebolken	1 av 16	13 %
Landsleiebolken	6 av 65	9 %
Arvetallet	2 av 25	8 %
Kjøpebolken	2 av 29	7 %
Kristendomsbolken	1 av 12	6 %

Tallmaterialet kan gi grunnlag for noen innledende hypoteser. Hyppig bruk av termen kan vitne om bevisst implementering av en rettslig konstruksjon. Hyppigere bruk enn eldre sammenlignbare lover kan tyde på en endring i rettslig kultur. Sett i sammenheng med uttalelsen fra Kongespeilet og Landsloven IV-18 er det nærliggende å studere hvilken rettslig funksjon *nauðsyn* fyller, og hva dette kan si om rettskulturen i 1274. Funn på tvers av bolker tyder videre på at termens rettslige innhold ikke er låst til det vi med dagens språkbruk kan kalle et rettsområde. Mens de generelle uttalelsene i IV-18 og Kongespeilet kan oppfattes som henvisninger til

brudd på det vi i dag kaller negative plikter, er bruken av *nauðsyn* i loven bredere. Termen er overrepresentert i Tingfarebolken og Landevernsbolken hvor henholdsvis halvparten og en tredjedel av kapitlene inkluderer *nauðsyn*. Dette er bolker som regulerer det vi med dagens språkbruk kan kalle offentlige oppgaver og positive plikter, gjennomføring av ting og forsvar av landet. Når halvparten av kapitlene bruker termen kan det tyde på at termens rettslige innhold er særlig relevant for slike plikter knyttet til statens sentrale oppgaver. Kristendomsbolken, i motsatt ende av skalaen, bruker termen i ett kapittel. Hvorvidt det er en sammenheng mellom antall eksempler i hver bolk og termens funksjon må imidlertid studeres nærmere.

Grunnlaget for det empiriske materialet er den norrøne tekstkritiske utgaven med variantapparat. Variantapparatet inkluderer alternative formuleringer i de tilgjengelige manuskriptene. Nedenfor er disse inntatt i notene som illustrasjon. Ved å studere variantapparatet kan man dermed få informasjon om avvik mellom manuskriptene. Variantapparatet viser at *nauðsyn* benyttes gjennomgående i manuskriptene der termen finnes i hovedteksten. Det er bare i I-1³⁵, I-10³⁶, V-10³⁷ og VII-51³⁸ vi finner alternative formuleringer i variantapparatet. I variantapparatet finner vi fire eksempler på at *nauðsyn* benyttes i enkelte manuskripter, men ikke i hovedteksten. Dette er III-4,³⁹ III-9,⁴⁰ III-12,⁴¹ VII-28.⁴² Medregnet disse er det 37 kapitler hvor vi finner *nauðsyn*. Materialet er samlet inn ved søk i manuskriptet til den tekstkritiske utgaven, tidligere sammenstilte eksempler på bruken, bruken av nødsfald i Tarangers oversettelse og studier av Norges Gamle Love. Sammenlignet med Hertzbergs Glossarium med 20 eksempler, som Vadum benytter, har dette resultert i 33 eksempler.⁴³

Den gjennomgående bruken av *nauðsyn* på tvers av manuskriptene underbygger det empiriske materialets verdi. Når termen undersøkes i det følgende er funnene representative for de tilgjengelige manuskriptene, ikke bare et utvalg. Den tekstkritiske utgaven med variantapparat gir

³⁵ forfalla Bc, d, e; D; Ea, b, c, d; Ff; Gf, i, m, n; nauðsyniar Gd, p, q, s

³⁶ loghligh forfoll til Gd.

³⁷ *fra* navð: nauðsynia Gf; *fra* einar: einhuers lutar Bb; æinshuers atburðr (atburða Ea; aburðar Eb, e) Bl; Ea, b, d, e, f; Fb, d, f; Gd, e, g, h, i, m, n, p, r, s; 43; 343; æins huars nauistar atburz Fe.

³⁸ *mgl.* D; Fc, d; Ga, b; 343; *fra* retnetia: rekr ifuir nætia uæiði eða nauðspillir Ee; rett netia ueiði um nott spillir Gp; net røkia ueiða spillir Gr; ret netia veidi von spillir Gs; *fra* En ef: En ef nót spillir rett netia veiði Gd, k; *K&M*: Gb (og Gc) *hadde uten tvil opprinnelig samme tekst her som* Fa.] sa Bc; manna Ee; *mgl.* Be, l; D; Ea, c, d; Fd, e; Ga, b, c, d, e, f, g, h, l, m, n, p, q, r, s; 343.

³⁹ æinhuær nauðsyn gange til oc *tilf.* Eb.

// nauðsynia *tilf.* Ba; Ea, b, c; 5; nauðsynniar *tilf.* Bk.

⁴⁰ en sa er eigi kemr til nauðsyniar laust er (*mgl.* Gn) sekr (huer *tilf.* Gn) øyri silfrs við konung Gc, n.

⁴¹ nauðsynia laust *tilf.* D; Gb (*tilf. i margen med samtidig kursivhånd*).

⁴² *ok tilf.* Ba, c, i, k; nauðsynia laust (eda *tilf.* Gk) *tilf.* Be; Ga, c, k; *tilf. i margen med samtidig kursivhånd* Gb; æðr *tilf.* Ed, f.

⁴³ Vadum (2004) s. 50 jfr. Norges Gamle Love V (1895) s. 465-466

dermed grunnlag for å trekke sikrere konklusjoner. Materialet er mer representativt enn studier av ett manuskript, eller den eldre sammenstillingen til Keyser og Munch med færre manuskripter som grunnlag.⁴⁴

3 Problemstilling og metode

3.1 Problemstilling

Den grunnleggende hypotesen er at hyppig bruk av *nauðsyn* som rettslig term i Landsloven vitner om en endring i rettskulturen på 1200-tallet. Denne endringen bunner i overgangen fra likevekt til rimelighet som rettferdighetsideal.

Dette åpner for flere underproblemstillinger:

- Kan Landslovens kapitler tolkes språklig for å gi innsikt i *nauðsyn* som rettslig term?
- Er rettskultur, herunder ideen om rettferdighetsideal, mulig å identifisere gjennom studiet av Landslovens bruk av *nauðsyn*?
- Kan intern komparasjon av lovens kapitler bedre forståelsen av *nauðsyn* som rettslig term?
- Gir materialet grunnlag for en ekstern komparasjon med termen *necessitas* og kanonisk rett?

3.2 Språkbruk og metode

Utgangspunktet for denne studien er Landslovens tekst, nærmere bestemt de kapitler hvor vi finner termen *nauðsyn*. For å gi teksten meningsinnhold må utgangspunktet være, med dagens språkbruk, en naturlig forståelse av ordlyden fordi vi mangler andre tolkningskilder. Her støter vi på de første utfordringene med en tekst fra 1274. Selv om vi tar utgangspunkt i den norrøne teksten er ikke forståelsen «naturlig».⁴⁵ Denne innvendingen kan også brukes om alminnelig juridisk metode, som ved tolkning av Grunnloven (1814) eller Straffeloven (1905) før moderniseringen av språket.⁴⁶ Men avstanden fra 1274, sammenlignet med 1814, er så betraktelig at vi ikke kan vektlegge vår forståelse av språket i Landsloven. Samtidig forutsetter studiet av 33 kapitler i Landsloven en praktisk tilnærming. Løsningen i det følgende vil være å tolke Landsloven i Tarangers norske oversettelse, og være bevisst den feilmarginen dette medfører.⁴⁷ Ved

⁴⁴ Rindal & Spørck (2018) s. 11

⁴⁵ Hatløy (2019) s. 131

⁴⁶ Hjort (2019) s. 20

⁴⁷ Tilsvarende løsning finner vi i Hatløy (2019) s. 132

å lese passasjen i oversatt tekst kan vi imidlertid identifisere hvilken funksjon *nauðsyn* oppfyller. Hvem må oppfylle vilkåret *nauðsyn*? Hvilken type plikt påvirkes av *nauðsyn*? Hvilken rettsvirkning har *nauðsyn* i den aktuelle passasjen? Dette gir et grunnlag for å systematisere funnene, og si noe overordnet om hvordan *nauðsyn* brukes i loven. Når denne funksjonen er studert nærmere, gir det holdepunkter for komparasjon med internasjonale kilder avslutningsvis. Målet med studien er dermed ikke å foreta dyptgående tolkninger av enkeltkapitler, men studere fellestrekk hvor detaljer er av mindre betydning.

Det kan imidlertid være hensiktsmessig å gå kort inn på betydningen av *nauðsyn* i det norrøne språk. Definisjonen i *Norrøn Ordbok* dekker tre aspekter. For det første kan det vise til nødsfall, nød eller trengsel. Det kan for det andre dekke hindringer fra å handle på et bestemt vis. *Nauðsyn* kan for det tredje forstås som behovet for en nødvendig handling.⁴⁸ Denne oversettelsen kan gi en ramme for tolkningen av termen.

Oppsummeringsvis vil oppgaven forholde seg til Tarangers norske oversettelse av loven ved tolkningen av det enkelte kapittel. Vidtrekkende ordlydstolkninger vil dermed ikke gjøres. *Nauðsyn* vil gjennomgående brukes for å identifisere hvor termen opptrer, uten at det gjøres forsøk på en ordlydstolkning av den norrøne termen. De feilkildene som nå er nevnt forutsetter en metode hvor spesifikk ordlydstolkning ikke er avgjørende, som det redegjøres for nedenfor.

3.3 Rettskultur og tredeling av retten

Hvordan kan vi tilnærme oss en lov fra 1274 med disse metodiske utfordringene? Et første steg er bevissthet rundt utfordringene og feilkildene, som er behandlet ovenfor.⁴⁹ Neste steg er en analytisk tilnærming som kan organisere informasjonen. Målet er å gi en dypere forståelse av Landsloven, ikke gi en eksakt eller objektiv gjengivelse av virkeligheten i 1274.⁵⁰ Gjennom å konstruere et analytisk rammeverk kan vi komme nærmere en forståelse av middelalderens rett.⁵¹ Samtidig kan et slikt rammeverk tydeliggjøre hva som ikke beskrives. Grunnlaget for teksten er dermed en moderat relativistisk epistemologi, som det faller utenfor oppgavens ramme å drøfte nærmere.⁵² Metoden som beskrives i det følgende fokuserer på rettskultur, tredeling av retten og komparasjon.

⁴⁸ *Norrøn Ordbok* (2008) s. 450

⁴⁹ Masferrer et. al (2012) s. 1

⁵⁰ Senn (2012) s. 110

⁵¹ Sunde (2010a) s. 25

⁵² Recanati (2008) s. 42 flg.

3.3.1 Rettskultur som konseptuelt rammeverk

Vitner hyppig bruk av *nauðsyn* om en endring i rettskulturen på 1200-tallet? Innledningsvis er det nødvendig å definere hva rettskultur er. Sunde definerer rettskultur (legal culture) slik:

ideas and expectations of law which are made operational by institutional (or institution-like) practices⁵³

Rettskultur er dermed strukturert gjennom ideene som former retten. Samtidig er det en institusjonell struktur som produserer normer og løser konflikter.⁵⁴ Det er dermed et dialektisk forhold mellom disse to aspektene ved rettskultur.⁵⁵ Dette kan illustreres med modellen nedenfor, hentet fra Sundes artikkel *Managing the Unmanageable* (2017).⁵⁶

Rettskulturen og dens strukturelle elementer			
Institusjonell struktur			
Konfliktløsning		Normproduksjon	
Intellektuell struktur			
Rettferdighetsideal	Rettslig metode	Profesjonalisering	Internasjonalisering

Hvordan kan denne tilnærmingen bidra til å analysere *nauðsyn* som endring i rettskulturen på 1200-tallet? For det første kan hyppig bruk av termen i lovgivningen analyseres som bevisst normproduksjon. Rettslige normer kan tolkes, og sammenlignes med øvrige normer for å forstå lovgivers regulering, og tilnærming til konfliktløsning. En slik tolkning og sammenligning av normer gir et mer overordnet perspektiv på kapitlene i Landsloven. På denne måten omgås problematikk knyttet til detaljtolkning og språk.

For det andre kan en slik analyse av normene konseptualisere et rettslig idéfenomen, et rettferdighetsideal (rimelighet). Når de ulike kapitlene er tolket kan underliggende ideer utledes fra likheter og ulikheter mellom reglene. Denne tilnærmingen åpner for å studere hvorvidt ideene fikk likt utslag på tvers av bolkene. Idealet om rettferdighet kan avvike mellom ulike felt i retten.⁵⁷ For å si noe om hvorvidt dette er en endring i rettskulturen må man ha et bilde av den eldre retten. Det faller som nevnt utenfor oppgavens rammer å tolke landskapslovene nærmere. Det legges til grunn at likevekt var rettferdighetsidealet i disse, som Sunde redegjør nærmere

⁵³ Sunde (2017) s. 15

⁵⁴ Sunde (2010a) s. 21

⁵⁵ Sunde (2010a) s. 23

⁵⁶ Sunde (2017) s. 23

⁵⁷ Sunde (2010a) s. 23

for.⁵⁸ Eksempler fra Landskapslovene vil imidlertid trekkes frem som illustrasjoner, og tidvis for å nyansere bildet. Det underliggende rettferdighetsidealet kan så ses i sammenheng med utenlandske rettskilder, for å si noe om resepsjonens karakter (sammenhengen med *necessitas* og kanonisk rett).

Dette viser hvordan rettskultur som analytisk verktøy kan belyse sider ved det empiriske materialet. Rettskultur kan være et verktøy for å systematisere observasjoner, slik at primærkildene kan forstås bedre. Det er imidlertid en konstruksjon som ikke eksisterte i middelalderen og derfor må behandles nettopp som et analytisk verktøy.⁵⁹

Ved å identifisere rettslig kultur på denne måten, kan man komme nærmere forståelsen av en historisk tekst på dens egne premisser,⁶⁰ samt forstå systemer og oppfatninger i en rettskulturell kontekst.⁶¹ Innen en rettskultur utvikles et rettslig språk, som analytisk kan studeres gjennom rettskultur.⁶² Denne tilnærmingen kan delvis løse noen av utfordringene med språklig tolkning redegjort for ovenfor.⁶³ Fordelen er nettopp at rettskultur viser til noe utenfor det enkelte kapittel i loven.⁶⁴ Det faller utenfor denne avhandlingen å studere rettskultur i Landsloven generelt. I prinsippet kunne en vidtrekkende studie av kunst, samfunnsforhold og andre elementer av rettskulturen være relevant.⁶⁵ I det følgende velges en mer snever tilnærming, hvor utgangspunktet er det empiriske materialet knyttet til *nauðsyn*.

3.3.2 Rettslig resepsjon: Tredeling av retten og Tuoris analytiske modell

Hypotesen om at *nauðsyn* har en sammenheng med *necessitas* er ikke ny. Heller ikke tanken om at loven markerer et skille i rettskulturen fra likevekt til rimelighet som rettferdighetsideal. Der tidligere studier har behandlet enkeltregler, og funnet likheter, er formålet her å gjøre en fullstendig gjennomgang av *nauðsyn* i Landsloven. Hvorfor er en slik tilnærming verdifull? En metodisk forklaring kan vi finne i Kaarlo Tuoris analytiske modell hvor retten deles inn i tre lag. Underveis vil også tidligere studier trekkes frem, for å vise hvorfor en ny tilnærming kreves.

⁵⁸ Sunde (2005) s. 139-144

⁵⁹ Sunde (2017) s. 13, 15

⁶⁰ Benham et. al (2018) s. 1

⁶¹ Hatløy (2019) s. 125

⁶² Benham et. al (2018) s. 1, Kukowski (2018) s. 31, 47

⁶³ Hjort (2019) s. 19, 24, 42

⁶⁴ Sunde (2010a) s. 16

⁶⁵ Musson (2012) s. 265, Esmark (2013) s. 182, Schäfke (2018) s. 265

3.3.2.1 Overflatenivået

I lovens overflate finner vi enkeltregler som kan endres hurtig. Retten fremstår som språklig formulerte normer eller fragmenter av normer.⁶⁶ Resepsjon på dette nivået kan være kasuistisk, og forutsetter ikke systematisk endring. Sunde trekker frem Gulatingslova som eksempel. Vi finner enkeltbestemmelser som fremmer det kanonistiske prinsippet om skyld, og andre hvor skyld er irrelevant.⁶⁷ Orning hevder at *nauðsyn* svarer til *necessitas* i Gulatingslova, i betydningen kongens rett til å tilsidesette loven i nødstilfeller. For å underbygge dette viser han til Gulatingslova 32.⁶⁸ Dette er et eksempel på en uheldig generalisering fra et begrenset materiale. Det Orning viser til er *necessitas regni*, en spesifikk variant av *necessitas* som ikke kan overføres på alle tilfeller av *nauðsyn* i Gulatingslova.⁶⁹ Det er dermed tale om et kasuistisk utslag av resepsjon, ikke en klar systematikk.

3.3.2.2 Midtnivået

Midtnivået består av metode og rettslige prinsipper.⁷⁰ Endringen av tyveribestemmelsen i Landsloven kan studeres på dette nivået.⁷¹ Bestemmelsen i Tyvebolken IX-1 gjennomfører det kanonistiske prinsippet om at tyveri er tillatt i absolutt nød.⁷² Når Vadum diskuterer tyverieksempellet for å forklare sammenhengen mellom *nauðsyn* og *necessitas* er det dette nivået han opererer på.⁷³ Vadum konkluderer imidlertid med at «det ikke kan være snakk om noen påvirkning fra kanonistenes subtile resonnementer».⁷⁴ Hvorfor han konkluderer med dette er uklart. Kanskje er det fordi hans analyse av *nauðsyn* og *necessitas* ikke undersøker de gjennomgående endringene i loven.

3.3.2.3 Det dype nivået

Det dype nivået er grunnprinsipper som rettferdighetsidealer og konfliktløsningsmodeller.⁷⁵ Med Landsloven hevder Sunde at kongen kunne endre loven også på det dype nivået.⁷⁶ Analysen av 33 kapitler i alle Landslovens bolker tar sikte på å studere nettopp dette. Gjennomgående

⁶⁶ Sunde (2010) s. 35. Touri (2002) s. 154, 155

⁶⁷ Sunde (2010) s. 35

⁶⁸ Orning (2018) s. 210

⁶⁹ Se eksempelvis: Bagge (2018) s. 217

⁷⁰ Sunde (2010b) s. 35. Touri (2002) s. 192

⁷¹ Sunde (2010b) s. 36

⁷² van Dijk (2015) s. 1, Vadum (2004) s. 47, Mäkinen (2006) s. 76

⁷³ Vadum (2004) s. 47

⁷⁴ Vadum (2004) s. 50

⁷⁵ Sunde (2010b) s. 35. Touri (2002) s. 184

⁷⁶ Sunde (2010b) s. 36

elementer i et slikt materiale kan tyde på en bevisst implementering av et nytt grunnprinsipp. Som redegjørelsen for Orning og Vadums studier har vist, kan et slikt perspektiv og en gjennomgående studie være hensiktsmessig for å vurdere om *nauðsyn* representerer en overgang til et nytt rettferdighetsideal. Det kan også gi bedre forutsetninger for å undersøke sammenhengen med *necessitas* og kanonisk rett.

3.4 Mannhelgebolken 18

Mannhelgebolken kapittel 18 skiller seg ut i Landsloven ved å gi det som kan tolkes som generelle regler om domsavsigelse og metode. Alle lovene utarbeidet under Magnus Lagabøter har et tilsvarende kapittel, og som Sunde påpeker taler overskrift og tekst for at dette skal gis generell anvendelse også utenfor bolken.⁷⁷ I det følgende skal IV-18 undersøkes i lys av rettferdighetsidealet rimelighet. *Nauðsyn* undersøkes i lys av dette idealet og den tilknyttede metoden dommeren skal anvende.

3.4.1 Konkrete vurderinger og rimelige dommer

Innledningsvis presiserer IV-18 at dommeren skal «ransake og bedømme» om noe er misgjort mot sakløs mann, for en liten sak, for noen, eller for store saker, men ikke nok til at «fuldt nødsfald (*full nauðsyn*) tykkes at ha drevet [gjerningsmanden] dertil». Hvordan slike vurderinger skal gjøres, og hva de skal føre til, presiseres videre i kapitlet. Helheten skal derfor behandles før vi kommer tilbake til «*full nauðsyn*». Kapitlet fortsetter slik:

Men derfor er dommen opnævnt, at den skal ransake og vurdere saker og misgjerninger og saaledes lempe dommen efter sakforholdet, som tingmænd og retter finder rettest for Gud efter sin samvittighet; men ikke saaledes, som mangan daare hertil har svaret, at de dømmet ikke andet end lov.

Dommen skal «ransake og vurdere» saker og misgjerninger. En slik vurdering er grunnlag for å «lempe dommen» etter saksforholdet. Hva den som dømmer finner «rettest for Gud efter sin samvittighet» er utgangspunktet for å lempe dommen. Det er dermed samvittigheten overfor Gud som skal være avgjørende, ikke personlige oppfatninger av rimelighet. Avslutningsvis uttrykker loven direkte at bare dåren «dømmer ikke andet end lov» (IV-18).

Det er dermed ikke lovens bokstav som avgjør saksforholdet, hvis en konkret vurdering taler for en lempeligere løsning. At lovens bokstav bør kunne fravikes var ingen ny tanke, som Sunde redegjør nærmere for, men det direkte uttrykket i loven er slående.⁷⁸ Dommeren fikk stor makt,

⁷⁷ Sunde (2014) s. 131

⁷⁸ Sunde (2014) s. 154

ved å kunne lempe dommen for å sikre Guds vilje over lovens bokstav.⁷⁹ Sunde tolker dette som en prioritering av rimelighet over lovens bokstav.⁸⁰ Det som så langt er beskrevet forklarer imidlertid ikke hva som er rimelig, eller hva Gud ser i gode dommer.

Hvordan en slik konkret vurdering skulle gjennomføres presiseres videre i IV-18. Dommeren skal alltid velge det mildeste, om to alternativer fremstår like sikkert. Dommeren skal finne likevektspunktet på rettferdighetens vektskål, og jo finere det er, jo bedre er den som «faar gjort de fire søstre til lags, som skal være med i alle retfærdige domme» (IV-18). Det er altså de fire søstre som skal veilede dommeren for å finne likevektspunktet i dommen. Her kommer forklaringen på hvordan dommeren «skal ransake og vurdere».

Det er Miskund og Sandhet, Retvishet og Fredsemd. Miskund har at vogte paa at der i dommen ikke kommer vrede eller hævn. Sandhet har at passe paa, at løgn ikke blir baaret frem. Retvishet har at vogte paa, at den rette dom ikke blir gjort skjæv ved uretfærdighet. Fredsemd skal sørge for, at ikke en haard fordømmelsesdom blir av-sagt i overilelse, før en ret dom kan fældes

Dommerens vurdering av hva som er rimelig skal dermed veiledes av de fire søstre.⁸¹ Det er Miskunn, Sannhet, Fredsomhet, og Rettferd. Denne tanken er også uttrykt i Kongespeilet, som nærmere forklarer hvem de fire søstre er. Det er en henvisning til syndefallet, hvor de fire søstre veiledet Gud i dommen over Adam og Eva.⁸² Slik IV-18 og Kongespeilet er formulert, er det tale om faktorer som må tas i betraktning før en riktig dom avsies, og dommeren skulle bruke disse kriteriene.⁸³ Målet var dermed å presisere hvilke hensyn som måtte tas med når dommeren skulle «ransake og vurdere» saksforholdet.⁸⁴ Disse hensyn gir veiledning for hva som er rimelige dommer, og bare dåren «dømmer ikke andet end lov» hvis en slik vurdering gir et annet utfall enn lovens bokstav (IV-18).

Hvis man leser de siterte passasjene i sammenheng er det tydelig at rimelighet gis prioritet over lovens bokstav, som Sunde påpeker.⁸⁵ For at dette rimelighetsidealet skal fungere, gir kapitlet et omriss av en metode for vurderingen av de abstrakte faktorene som må vurderes.⁸⁶ Dommeren skal vurdere saksforholdene, og sørge for at dommen ikke blir «uretfærdig», for «haard», basert på «løgn» eller «hævn». Det er altså rom for å vurdere gjerningsmannens forhold, og etter sakens omstendigheter lempe dommen så den er rimelig i Guds øyne (IV-18).

⁷⁹ Sunde (2014) s. 143

⁸⁰ Sunde (2014) s. 168

⁸¹ Sunde (2014) s. 169, Vadum (2004) s. 19, Eriksen (2016) s. 61

⁸² Sunde (2004) s. 162

⁸³ Sunde (2014) s. 165, Harðarson (2016) s. 64

⁸⁴ Sunde (2014) s. 163

⁸⁵ Sunde (2014) s. 168

⁸⁶ Sunde (2014) s. 176, 179

Hva betyr det så at rimelighet var rettferdighetsidealet bak denne bestemmelsen? For å ta et steg tilbake var likevekt, som kunne gjenopprettes ved hevn eller erstatning, idealet for konfliktløsning i den eldre lovgivningen. Vi finner eksempler på dette i Gulatings- og Frostatingsloven.⁸⁷ Skyld var ikke avgjørende, og konsekvensene av den objektive handlingen måtte gjenopprettes.⁸⁸ Søsteren «Miskund» skal sørge for at dommen ikke bunner i «hævn» (IV-18). For at rettferdighet skal oppnås, og retten fungere, må en annen mekanisme styre konfliktløsningen.⁸⁹ Essensen i IV-18 er derimot at saksforholdet skal vurderes konkret, og dommen skal være rimelig.⁹⁰

3.4.2 Full *nauðsyn*

Etter å ha gjennomgått sentrale aspekter ved IV-18, kan den første passasjen ses i lys av disse:

Men da lovboken vidner som saa, at de, som har gjort sig skyldig til revsing, skal føres til tinge og dømmes og efter den dom ilægges straf, da bør de, som er uttat til dommere, omhyggelig ransake og med stort maatehold bedømme, om [...] fuldt nødsfald (*full nauðsyn*) tykkes at ha drevet [gjerningsmanden] dertil.

Dommeren skal «omhyggelig ransake» om fullt nødsfall har drevet gjerningsmannen. Det er dermed et relevant moment ved straffutmålingen. Vurderingen av *full nauðsyn* er dermed et ledd i idealet om rimelige avgjørelser. Hvor fullt nødsfall har drevet gjerningsmannen, kan en omhyggelig vurdering av saksforholdet tilsi at dommen skal lempes. Ved vurderingen av *full nauðsyn* skal det sikres at dommen ikke blir for «haard», at dommen ikke blir «skjæv» eller drives av «hævn» (IV-18). Ved en subjektiv vurdering veileder dermed momentene bak de fire søstre dommeren. I motsetning til en likevektsvurdering har gjerningsmannens subjektive forhold betydning for utmåling av straff. Dette viser at det er en sammenheng mellom vurderingen av *nauðsyn* og overgangen til et ideal om rettferdighet fremfor likevekt.

⁸⁷ Sunde (2014) s. 143, 144, 145, 154, 166

⁸⁸ Sunde (2014) s. 167

⁸⁹ Sunde (2004) s. 175

⁹⁰ Sunde (2014) s. 179 jf. 170

4 *Nauðsyn* i Landsloven

Bruken av *nauðsyn* må tolkes for å studere det empiriske materialet nærmere. I det følgende tolkes et bredt utvalg av kapitlene hvor *nauðsyn* opptrer. Kapitlene tolkes dels isolert, dels i konteksten av bolken de opptrer i. Det åpner for å se overordnede mønstre i bruken, og hvorvidt bruken er lik eller ulik på tvers av rettsområder. De overordnede prinsippene i IV-18 vil trekkes inn i tolkningen for å illustrere metode og rettferdighetsideal. Denne delen av avhandlingen begrenser seg til undersøkelser av Landsloven. Kongespeilet og Gulatingslova trekkes unntaksvis inn for å illustrere relevante poenger. Øvrig drøfting av resepsjon og komparasjon med *necessitas* trekkes inn i kapittel 5.

4.1 Tingfarebolken og Landevernsbolken

Tingfarebolken omhandler den rettslige organiseringen av samfunnet, som oppmøte på tinget, og når ting skal holdes. Landevernsbolken omhandler plikter knyttet til forsvar av landet til sjøs (leidangsplikten) og til lands (hærpil).⁹¹ De regulerer dermed sentrale plikter knyttet til samfunnets organisering, styre og forsvar. Tingfarebolken og Landevernsbolken skiller seg ut i tabellen ved at vi finner termen *nauðsyn* i halvparten og en tredjedel av kapitlene. Ved studiet av *nauðsyn* i Landsloven er det nærliggende å se nærmere på termen i de to bolkene, samt hvordan og hvorfor termen er så utbredt nettopp her. Bolkene regulerer innbyggernes positive oppmøteplikter i forbindelse med henholdsvis tinget og leidangen. Tabellen inntatt nedenfor viser at termen *nauðsyn* i hovedsak opptrer hvor innbyggerne er oppnevnt og pliktige til å møte. Hvordan *nauðsyn* brukes i disse tilfellene studeres i det følgende gjennom utvalgte kapitler.

	<i>Subjekt</i>	<i>Plikt</i>	<i>Rettsfølge u. nauðsyn</i>	<i>Rettsfølge v. nauðsyn</i>
I-1	Oppnevnt til tinget	Møte på tinget		
I-2	Oppnevnt som nævne- mand	Møte på tinget	En mark sølv til kongen	Fritak
I-3	Oppnevnt til lagretten	Sitte i lagretten	To ører sølv	Fritak
III-3	Stevnet ved hærpil	Møte ved skipet	Utlæg og alt han eier	Kongen dømmer
III-8	Oppnevnt av styrmann	Reise med skipet	En øre sølv til kongen	Fritak
III-10	Oppnevnt mannskap	Møte på skipet	Utlægd og alt han eier	Etter omstendighetene
III-14	Stevnet ved hærpil	Komme til skipet	En øre sølv til kongen	Fritak
III-16	Stevnet ved hærpil	Fare etter hæren	Deres gods optages	Fritak

⁹¹ Horn (2016) s. 31 - 32

Tingfarebolken 3 regulerer lagrettemennenes plikter på tinget:

Alle de mænd, som dertil er opnævnt, skal sitte i lagretten så længe som nu er mælt, med mindre nogen maa ut i nødvendig ærinde [gange at nauðsyníum]. Men hvis nogen uten nødsfald [nauðsynia laust] gaar ut av lagretten utenfor vebandene, da er han saket 2 ører sølv.

Bestemmelsen retter seg mot de som er «opnævnt» til lagretten. De er altså oppnevnt til rollen som lagrettemedlem, og har dermed plikter ved gjennomføringen av tinget. Hovedregelen er at disse «skal sitte» i lagretten så lenge det er bestemt. Plikten fordrer dermed at den oppnevnte er på et bestemt sted, lagretten. Plikten oppfylles ved at dette skjer i et bestemt tidsrom, så lenge det er bestemt. Unntaket fra hovedregelen er at noen må forlate retten i «*nauðsyníum*/nødvendig ærinde». Plikten til å sitte i lagretten er dermed ikke absolutt. Unntaket «nødvendig ærinde» er det eneste unntaket. Hva «nødvendig» ærende er spesifiseres ikke nærmere i teksten. Handlingen som skal være «nødvendig» er å forlate retten. Det er derfor tale om en type ytre nødvendighet som krever at lagrettemannen drar et annet sted.⁹²

Den norske oversettelsen kvalifiserer nødvendig med «ærinde». Dette følger ikke direkte av den norrøne hovedteksten, men i flertallet av manuskriptene etter variantapparatet under *nauðsyníum*. Dette stemmer overens med tolkningen, hvor et nødvendig ærende tvinger lagrettemannen til å forlate retten unntas han fra sin plikt. Bestemmelsen åpner for en konkret vurdering av hvorvidt noe er nødvendig. Dette er i tråd med den konkrete rimelighetsvurderingen IV-18 legger opp til.

Tilsvarende system finner vi i I-1 og I-2. På tinget skal alle møte som er «opnævnt» til tinget «og ikke har forfald» (I-1). Her ser vi igjen at regelen dekker de som er oppnevnt, denne gang til tinget. Disse plikter å møte hvis de ikke har forfall. Tidspunktet for oppmøte reguleres etter samme system i I-2. Hver «nævndemand», som «uten nødsfald» kommer senere til lagtinget «end edene er avlagt, er saket 1 mark sølv». (I-2). I alle de nevnte eksemplene fungerer *nauðsyn* som et unntak fra plikten, å reise til, eller bli værende på tinget. Å reise til tinget kan hindres rent fysisk eller fordi man må være et annet sted. *Nauðsyn* viser i så fall til de forhold som hindrer pliktig handling. Å reise fra tinget fordi det er nødvendig er derimot en handling som fremtvinges av ytre forhold. I begge tilfeller er det tale om et avvik fra korrekt handling fordi ytre forhold hindrer eller krever det.

Lignende regler finner vi i Landevernsbolken. Et eksempel er III-8 om plikten til å fare med skipet i leidang.

⁹² Leslie Jacobsen tolker passasjen slik “[to do] the necessaries [i.e. to answer a call of nature]” (2018) s. 136. At *nauðsyn* her utelukkende skulle vise til «naturens kall» anses som en unaturlig tolkning sett i lys av det øvrige materialet.

Nu skal styrmanden opnævne [mannskap] at fare med sig; da skal alle de være skydig at fare, som er nævnt, medmindre lovlig nødsfald hindrer

De som oppnevnes av styrmannen plikter å reise med skipet. Unntak gjelder hvor «lovlig nødsfald hindrer». Sett i sammenheng med Tingfarebolken er det klare likhetstrekk i systematikken. Den som oppnevnes til leidangen har en positiv plikt til å reise, med mindre nødsfall hindrer. Tilsvarende system finner vi gjennomgående i Landevernsbolken for leidang til sjøs eller pilbudstikke til lands slik tabellen ovenfor viser (kapittel 3, 10, 14 og 16).

Gjennomgangen og tabellen har vist at Landevernsbolken og Tingfarebolken overordnet sett bruker termen *nauðsyn* på samme vis. Hvor noen er oppnevnt til å reise til eller oppholde seg på et bestemt sted er de bare fritatt hvor *nauðsyn* hindrer dem eller tvinger dem til å handle annerledes. Det er gjennomgående tale om plikter overfor samfunnet, enten i form av en rolle på tinget eller i forsvaret av landet. Hvilke tilfeller som faller innunder termen *nauðsyn* i disse bestemmelsene er ikke presisert i loven. Konteksten viser imidlertid at det kan være tale om ytre objektive hindringer, eller nødvendige handlinger som hindrer oppfyllelse av plikten.

Hvis man ser disse funnene i lys av rimelige avgjørelser er det overordnede likhetstrekk. Alle de nevnte bestemmelsene forutsetter en konkret vurdering av saksforholdet. Hvis pliktsubjektet ved *nauðsyn* ble forhindret og ikke kan klandres, er det heller ikke rimelig at han skal være bundet. Hvorvidt vilkåret *nauðsyn* er oppfylt avhenger av denne konkrete vurderingen. *Nauðsyn* er ikke gitt et konkret innhold, men må i likhet med IV-18 vurderes opp mot pliktens innhold og hindringens karakter. Dette skiller seg fra et likevektsideal, hvor subjektive forhold ikke var avgjørende. Den som av *nauðsyn* ikke kan oppfylle sin plikt, må ikke gjenopprette balansen, men er i de fleste tilfeller fritatt fra rettslige følger. Hvor straffen er mindre bøter leder *nauðsyn* til fritak. De to mest alvorlige rettsfølgene er *utlægð* (lovløs) i III-3 og 10. Her åpner *nauðsyn* for en konkret vurdering og lemping i tråd med IV-18. Dette er i tråd med den metodiske tilnærmingen i IV-18. En konkret vurdering kan føre til lemping, samtidig som det er relevant ved denne vurderingen hvor alvorlig bruddet er. *Nauðsyn* åpner dermed for en rimelighetsvurdering både på vilkårs- og rettsfølgesiden.

4.2 Kristendomsbolken

Kristendomsbolken har bare ett unntak for *nauðsyn*. Her må det imidlertid nevnes at bolken har 12 kapitler, som i liten grad regulerer rettigheter og plikter. Kapitlene II-1 til II-3 regulerer rikets kristne tro og kongens velde, mens II-8 til II-12 gir retningslinjer for offisielle eder. Det er dermed bare i bestemmelsene om kongevalg det er nærliggende å finne unntak for *nauðsyn*. Det bør videre nevnes at Kristendomsbolken ikke inneholder noen egentlig kristenrett.⁹³ Bakgrunnen for dette er konflikten som resulterte i Sættargjerden (1277), hvor *nauðsyn* benyttes.⁹⁴ *Nauðsyn* i Sættargjerden behandles i kapittel 5.3.

Kongevalg reguleres av II-6 jf. II-5 og II-4. Hvis det ikke finnes en arveberettiget mannlig slektning til kongen etter II-5 er adelen, de geistlige og «hirdstjorer med hele hirden» stevnet til Nidaros for å velge en ny konge (II-6).⁹⁵ Hvor hirden og hirdstjorer forsømmer ferden regulerer siste ledd forfallet:

[...] da er de landsforrædere mot kongen, medmindre fuldt nødsfald hindrer dem. Men hver bonde, som forsømmer denne færd, er saket 8 ørtuger og 13 mark sølv til kongen. Men kongen skal bedømme nødsfaldene med skjønnsomme mænds raad.

Hovedregelen er at «hirdstjorene eller hirden» skal reise til Nidaros ved kongevalg. De er «selvstevnet», altså direkte forpliktet i kraft av sin rolle. Rettsfølgen hvor de forsømmer denne plikten er at de blir «landsforrædere mot kongen». Hvem var «hirden og hirdstjorer» som reguleres av bestemmelsen? Hirden var kongens livgarde, men også forpliktet til å tjene i sivile oppgaver. Alle kongens embedsmenn var også hirdmenn.⁹⁶ Hirdstjorer var offiserer i denne hirden.⁹⁷ De er dermed stevnet i kraft av en betydningsfull offentlig rolle. Unntaket fra bestemmelsen er at «fuldt nødsfald forhindrer» dem. Kongen bedømmer disse nødsfall med skjønnsomme menns råd. Formuleringen «fuldt nødsfald» åpner for en konkret vurdering. Vurderingstemaet er hvorvidt hirden eller hirdstjorene er hindret fra å oppfylle den positive plikten til å reise. Kvalifiseringen «fuldt nødsfald» kan tyde på at rimelighetsvurderingen skal være strengere i en slik situasjon. Hvorvidt termen «*full nauðsyn*» hadde en bestemt betydning gir ikke materialet grunnlag for å vurdere. Ved en konkret rimelighetsvurdering er det likevel nærliggende at unnskyldeleg forfall bedømmes strengere for hirden ved kongevalg enn tidligere omtalte bestemmelser hvor bønder skal reise til tinget. Dette er i tråd med metodikken og rimelighetsidealet i IV-18.

⁹³ Horn (2016) s. 32

⁹⁴ Hamre (2003) s. 384, Seip (1942) s. 135.

⁹⁵ Taranger (1904) s. 176

⁹⁶ Taranger (1904) s. 209

⁹⁷ Holmboe (1970) s. 108

Det er rimelig at terskelen for hva som kvalifiserer til *nauðsyn* er høyere jo mer alvorlig pliktbruddet er. Slik bestemmelsen er formulert, «med mindre», er utgangspunktet at de ikke er landsforrædere hvis *nauðsyn* hindrer. Det er fremgår ikke av teksten at bøter er aktuelt hvor *nauðsyn* hindrer. Unntaket for *full nauðsyn* sikrer at saksforholdet vurderes konkret. Rettsfølgen ved brudd er landsforræderi mot kongen. Med henblikk til de fire søstre, vil vurderingen av «*full nauðsyn*» sikre at dommen ikke blir «uretfærdig» eller for «haard» (IV-18). Unntaket for *nauðsyn* sikrer dermed at avgjørelsen ikke blir urimelig, hvor hirden eller hirdstjorene ikke kan klandres for hindringen.

4.3 Mannhelgebolken

Mannhelgebolken regulerer bøter og straff ved drap, skade og krenkelser av mennesker.⁹⁸ Hvordan benytter så Mannhelgebolken *nauðsyn*? Mannhelgebolkens kapitler hvor *nauðsyn* opptrer kan pedagogisk deles i tre. Det første eksempelet (IV-10) regulerer ikke skade, men oppmøte på tinget. Så kommer fire kapitler med ny rett som alle bruker *nauðsyn* i forbindelse med skade og drap på mennesker (IV-14 til IV-17). Den tredje delen er allerede behandlet (IV-18).

4.3.1 Mannhelgebolken kap. 10

Mannhelgebolken kapittel 10 er plassert sammen med kapittel 1 til 12. I disse finner vi ingen andre unntak for *nauðsyn*. IV-10 (utdrag) lyder slik:

Men om de nærværende mænd av en eller anden grund [*navðsyniar saker*] ikke kan fare til tinget for at bære vidne derom, da skal 2 mænd frembære og beedige deres utsagn paa tinget.

Termen *nauðsyn* viser her til situasjonen hvor drapsvitner ikke har anledning til å reise til tinget. Her gir ikke *nauðsyn* et unntak fra en plikt, men beskriver et prosessuelt forhold hvor to vitner kan dra i drapsvitnets sted. Det interessante her er nettopp avvikende bruk og fraværet av *nauðsyn* i denne første delen av Mannhelgebolken. Dette diskuteres nedenfor.

4.3.2 Mannhelgebolken kap. 14 til 17

Bruken av *nauðsyn* som rettslig term i Mannhelgebolken finner vi sammenhengende fra kapittel 14 til 17. En sammenstilling kan ses i tabellen nedenfor. Disse bestemmelsene kommer etter IV-13 som gir uttrykk for at Magnus Lagabøter i det følgende ga ny rett. I Tarangers noteapparat fremgår det at nettopp kap. 13 til 17 ble vedtatt på et riksmøte i Bergen 1271 og senere inntatt

⁹⁸ Horn (2016) s. 32

i Landsloven.⁹⁹ Det er dermed påfallende at disse nye bestemmelsene gjennomgående har unntak for *nauðsyn*. Dette kan tolkes som et eksempel på bevisst normproduksjon, hvor endringer i rettskulturen operasjonaliseres gjennom implementeringen av en ny rettslig term. Hvordan denne endringen skal forstås forutsetter en nærmere undersøkelse av de aktuelle kapitlene.

	Unntak	Ulovlig handling	Rettsfølge (uten / ved nauðsyn)	
IV-14	<i>nauðsyn</i>	Vådeverk	Straff	Dømmes mildere
IV-15	<i>nauðsyn</i>	Knivstikking (drap)	Straff	Bøter
IV. 16	<i>nauðsyn</i>	Biting	Straff	Bøter
IV. 17	<i>nauðsyn</i>	Hevn (drap)	Straff	Kongen bedømmer

Som tabellen viser regulerer kapittel IV-14 til IV-17 vådeverk, knivstikking (drap), biting og hevn (drap). I alle kapitlene er termen *nauðsyn* benyttet som unntak i bestemmelser om straff.

Vådeverk til egen eller andres nytte «bedømmes mildere» enn det som «ikke skyldes noget nødsfald (*nauðsyn*)» (IV-14). Eksempler på slikt vådeverk i nødsfall gis i bestemmelsens andre til fjerde ledd. Om to menn drar til skogs og den enes øks rammer den andre uten vilje gis bøter men ikke straff. Og slik skal «altid slikt vaadeverk bøtes», som følger av nyttige handlinger og leder til mén eller død mot gjerningsmannens vilje (IV-14). Det gjøres dermed en generalisering fra eksempelet med øksen til alle nyttige handlinger. Slik bestemmelsen er bygget opp er *nauðsyn* tilsynelatende en motsetning til vådeverk som ikke er til egen eller andres nytte. Termen *nauðsyn* brukes dermed om nødvendige handlinger som gjør skade. Slikt nødvendig vådeverk leder til en mildere dom. Erstatningen skulle settes til ¼ i slike tilfeller. Den negative plikten, å ikke gjøre skade bortfaller dermed ikke hvor handlingen er nødvendig. Konsekvensen er at dommen blir mildere.

Den som knivstikker en mann, som dør av skadene, kan «dræpes og dødes» (IV-15). Hvis han kommer seg unna er han «utlæg» (lovløs), og kan ikke komme tilbake til landet. Unntak gjelder hvor kongen finner at «noget nødsfald» har foreligget. Også ved nødsfall skal «drapsmandens formue [...] behandles efter den tidlige lovbestemmelse». Hvor kongen finner at *nauðsyn* drev drapsmannen skal han altså ikke dømmes til døden eller være «utlæg». Bøter må dermed betales selv om man stikker og dreper en person i «noget nødsfald». Etter en konkret vurdering kan straffen imidlertid lempes. På samme måte behandles den som skyter etter noen jfr. IV-15 (4).

⁹⁹ Taranger (1979) s. 53

Videre skal drapsmenn arresteres og føres til tinget etter IV-17. Den som hevner seg på en drapsmann utenfor retten er «utlæg», inntil kongen treffer sin avgjørelse etter sakens omstendigheter, og hvorvidt «nødsfald drev gjerningsmanden» etter IV-16. Disse tre kapitlene (IV-14, IV-15 og IV-17) regulerer alle unntak for *nauðsyn* ved drap. Som Steinar Imsen skriver må eksemplene ses i forbindelse med bestemmelsen om ubotelige drap i IV-3. *Nauðsyn* er vilkåret som gjør ubotelige drap botelige, bøter er tilstrekkelig rettsfølge.¹⁰⁰ Det er imidlertid relevant at også boten lempes i tråd med en rimelighetsvurdering.

Hvor noen biter en annen er utgangspunktet at han skal føres til tinget og la fremtennene brytes ut. Unntak fra denne straffen gjelder hvor det har «foreligget noget nødsfald» (IV-16). Da kan han «slippe med bøter». Også her er det tale om en lemping av straffen ved nødsfall, men ikke fritak fra plikten om å ikke bite. Bøter må fremdeles betales.

IV-14 til IV-17 regulerer altså straffen ved skade eller drap på mennesker. Alle har unntak for *nauðsyn*. Etter IV-14 og IV-15 skal bøter betales også hvor vilkåret om *nauðsyn* er oppfylt. IV-13 og IV-16 gir anvisning på en konkret vurdering av straffen hvor vilkåret er oppfylt. Det er dermed ikke tale om et unntak fra hovedregelen om forbud mot vådeverk, knivstikking, biting, eller hevn. Derimot fungerer *nauðsyn* som en faktor som må tas i betraktning, og føre til en mildere straff i tråd med IV-18.

I forbindelse med rettferdighetsidealet rimelighet *contra* likevekt er det to aspekter som bør trekkes frem. For det første åpner unntakene ved *nauðsyn* for en konkret vurdering av saken, hvor ubotelige handlinger kan bli botelige. Bøter må imidlertid betales. Likevekt oppnås ved bøter til slekten. Her ser vi imidlertid at *nauðsyn* relativiserer denne likevektstanken. Boten er ikke en absolutt størrelse som gjenoppretter likevekt. Gjennom en konkret rimelighetsvurdering kan boten lempes ved *nauðsyn*. Mannhelgebolkens bestemmelser har dermed elementer fra begge rettferdighetsidealene. På den ene siden er det en absolutt plikt til å betale bøter uavhengig av *nauðsyn*. På den annen side er *nauðsyn* et relevant element ved utmålingen, og dermed også rimelighetsvurderinger. Rimelighet gis dermed prioritet over likevekt, ved at det alltid skal gjøres en konkret vurdering fremfor en objektiv erstatningsutmåling.

Sunde trekker frem bestemmelsen om vådeverk som det tydeligste eksempelet på rimelighet som rettferdighetsideal i Landslovens materielle rett.¹⁰¹ Etter Den eldre Gulatingslova X-27 skulle full erstatning betales av den som holder et tau mens den som fires ned dør. Skyld eller

¹⁰⁰ Imsen (2009) s. 198

¹⁰¹ Sunde (2005) s. 151

rimelighet er dermed irrelevant, likevekt oppnås ved erstatning til de etterlatte.¹⁰² Sunde og Taranger har trukket frem at distinksjonen mellom nyttige og unyttige handlinger i IV-14 kan spores til kanonisk rett.¹⁰³ Elsa Sjöholm har vist at eksempelet med øksen var utbredt i eldre svensk rett.¹⁰⁴ Landslovens IV-14 har dermed vært inspirert av eldre rett, men viser selvstendighet ved å implementere *nauðsyn* og trekke på flere kilder.

Et interessant aspekt er som nevnt plasseringen av disse bestemmelsene i loven. Kapittel 14 til 17 med regler om *nauðsyn* står i sammenheng. Alle bestemmelsene stammer fra riksmøtet i 1271, og det kan være tale om en bevisst revisjon hvor regler om *nauðsyn* gjennomgående innarbeides. Kapitlene fra IV-1 til IV-12 regulerer drap. Det følger av IV-13 at skade på folk behandles etter «den ældre lov». Dette kan forstås slik at bestemmelsene om skade på folk i IV-1 til IV-12 er en kodifisering av eldre rett. Her er det imidlertid unntak, som den nye bestemmelsen IV-4 vitner om. Motsetningsvis er det nærliggende å forstå passasjen slik at de følgende kapitlene er nye. Det er derfor interessant at alle de følgende kapitlene fra IV-13 til IV-18 inneholder unntak for *nauðsyn*. Dette er også det eneste stedet i bolken slike unntak er inntatt med unntak av IV-10.

¹⁰² Sunde (2005) s. 152

¹⁰³ Taranger (1979) s. 55 (note), Sunde (2005) s. 152

¹⁰⁴ Sjöholm (1988) s. 201

4.4 Landsleiebolken

Landsleiebolken regulerer plikter mellom leilending og landeier, samt husdyrhold, jakt og fiske. Med 65 kapitler utgjør bolken en betydelig andel av loven.¹⁰⁵ Seks av disse kapitlene har unntak for *nauðsyn*. Tre av disse gjelder skade på eiendom, og behandles samlet nedenfor. Ett gjelder malting av korn i stornød, ett gjelder bud etter prest, og det siste er en fristregel og behandles derfor i 4.5 med øvrige fristregler.

4.4.1 Skade på eiendom

I Landsleiebolken brukes termen *nauðsyn* tre ganger i forbindelse med skade på det vi, med dagens terminologi, kan kalle annen manns eiendeler. Som det fremgår av tabellen nedenfor er kapitlene spredt gjennom hele bolken. Forholdet mellom unntak for *nauðsyn* og rettsfølgen er mindre systematisk gjennomført enn vi tidligere har sett i andre bolker.

	Unntak	Ulovlig handling	Rettsfølge (uten / ved <i>nauðsyn</i>)
VII-22	<i>nauðsyn</i>	Hugge i annen manns skog	Bøte tapet
VII-36	<i>nauðsyn</i>	Slå til hingst i hestekamp	Bøter
VII-51	<i>nauðsyn</i>	Spille garnfangst	Bøter

Tabellen viser at tematikken er bred. Fra hogst og fiske til hestekamp. Som en konsekvens av dette er også rettsfølgene varierte. Fra straff til bøter utenfor *nauðsyn*, og fra erstatning til unntak ved *nauðsyn*. I det følgende skal kapitlene redegjøres nærmere for.

Hovedregelen i VII-22 er at «ingen skal hugge i anden mands skog». Hvis han ikke kan få kjøpt eller lov, «og nødsfald [*nauðsyn*] foreligger», skal han bøte det tapte om eieren krever det. Hva som er straffen utenfor nødsfall fremgår ikke av bestemmelsen. Bestemmelsen gir dermed en rett til å hugge ved uten tillatelse hvor nødvendighet krever det. På den ene siden åpner bestemmelsen for en konkret vurdering av nødvendighet som rimelig unntaksgrunn. Samtidig gjenopprettes likevekten ved at skogeier kan kreve en objektiv erstatning for tapet. Denne erstatningen er imidlertid ikke større enn det han ville fått om han solgte veden frivillig.

Om noen slår til en hingst i hestekamp skal de betale erstatning til eieren (VII-36). Unntak gjelder for «nødsfald/ *nauðsynia*». Slik bestemmelsen er formulert er *nauðsyn* et unntak fra den

¹⁰⁵ Horn (2016) s. 32

negative plikten. Den konkrete vurderingen av nødvendighet (*naudsyn*) kan føre til bortfall av erstatningsplikt. Det er dermed ingen objektiv erstatningsplikt som balanserer handling og skadefølge. Om noen uaktsomt lar garnfangst gå tapt etter VII-51 skal han fiske til eieren, og betale erstatning. Unntak gjelder for «nødstilfælle/*naudsynia*». Også her er bestemmelsen formulert slik at *naudsyn* er et unntak fra den negative plikten. Her forutsetter vilkårssiden en konkret vurdering av uaktsomhet. I motsetning til regelen om hugst faller erstatningsplikten bort hvis man etter en vurdering av saksforholdet konkluderer med *naudsyn*.

4.4.2 Stornød

Landsleiebolken kapittel 13 regulerer situasjonen hvor det er slik mangel på frøkorn at alle bygder må ransakes for å finne korn til salg. Under slik «stornød/*stornavðsynium*» skal ingen malte korn til salg hjemme i bygdene, unntatt de kongen gir tillatelse. Her brukes termen *naudsyn* med motsatt fortegn sammenlignet med lovens øvrige bestemmelser. Det beskriver en bredere nødssituasjon hvor det er mangel på korn, ikke individuell nødvendighet. Bestemmelsen avviker fra øvrige kapitler ved at *naudsyn* ikke er et vilkår for en konkret rimelighetsvurdering.

4.4.3 Bud etter prest

Dersom fattigmann blir syk eller såret, og begjærer prest, plikter bonden å «fare etter presten og ikke flytte [fattigmannen] fra sitt hus» (VII-57). Rettsfølgen for brudd på denne plikten er bøter på tre ører sølv til kongen. Unntak gjelder hvor «nødsfald hindrer/*naudsyn* banne». Regelen må ses i sammenheng med plikten bønder har til å huse fattigfolk og flytte dem fra gård til gård i VII-57. Dette er en kasuistisk regel, men oppbyggingen svarer til reglene i Landevernsbolken og Tingfarebolken. Bøndene har et felles ansvar, som vi med dagens terminologi kan kalle offentlig, til å ta vare på fattigfolk. Hvis bonden ikke reiser til presten er det bare nødsfall som gir unntak for bøter. Etter kapitlets siste ledd må han også «skrifte og avbøte hos Gud, at han «ikke vilde hjelpe et kristent menneske» (VII-57).

Bestemmelsene i Landsleiebolken med unntak for *naudsyn* er mer varierte enn i øvrige bolker. Den underliggende vurderingen har imidlertid fellestrekk, med unntak av VII-13. Det er tale om en konkret vurdering av hvorvidt nødvendighet har drevet frem eller hindret avvik fra positiv eller negativ plikt. Hvor *naudsyn* har drevet handlingen lempes straffen gjennomgående. Det er dermed tale om en konkret vurdering som åpner for rimelighetsvurderinger.

4.5 Kjøpebolken, Arvebolken og Odelsløsningsbolken

I bolkene som omhandler det Sandvik kaller «den indre rettsordenen mellom undersåttene»,¹⁰⁶ brukes termen *nauðsyn* gjennomgående i forbindelse med fristregler. Disse er sammenstilt i tabellen nedenfor. Det er tale om Kjøpebolken, Arvebolken og Odelsløsningsbolken. Dette er bolker hvor vi finner termen i totalt syv av 71 kapitler. Et eksempel fra Landsleiebolken vil også behandles her.

To eksempler er særlig interessante fordi de gir uttrykk for at *nauðsyn* er begrenset til bestemte situasjoner. En slik forståelse avviker fra den konkrete rimelighetsvurderingen vi finner i lovens øvrige kapitler. Disse behandles nærmere i kapittel 4.4.1.

	Unntak	Krav	Frist	Rettsfølge
V-12	<i>nauðsyn</i>	kreve sin arv	Begravelsen	Bortfall
V-18	<i>nauðsyn</i>	kreve sin arv	10 år	Bortfall
VI-4	<i>nauðsyn</i>	løse sin odel	6 måneder	Bortfall
VI-8	<i>nauðsyn</i>	brigde jorden	Tirsdag nest etter påskeuken	Bortfall
VI-10	<i>nauðsyn</i>	brigde jorden	Da jorden var budt	Bortfall
VII-39	<i>nauðsyn</i>	innfri lån	Lengre enn det var lånt	Utløp
VIII-3	<i>nauðsyn</i>	kreve betaling	Halv måned	Utløp
VIII-20	<i>nauðsyn</i>	løsningstermin	12 måneder	Utløp

De fire første eksemplene i tabellen regulerer rettigheter knyttet til arv og odel. For å gjøre krav gjeldende oppstiller loven frister, som alle har unntak for *nauðsyn* (V-12, V-18, VI-4, VI-8, VI-10). De tre siste eksemplene omhandler utløpsfrister knyttet til lån av ting, lån av penger og pant. Også disse har unntak fra fristen for *nauðsyn* (VII-39, VIII-3, VIII-20).

4.5.1 Arvebolken og Odelsløsningsbolken

Arvebolken og Odelsløsningsbolken skiller seg fra tidligere omtalte bolker ved at de omhandler det vi, med dagens språkbruk, kan kalle privatrettslige forhold. De følgende eksemplene på *nauðsyn* gjør ikke unntak for «misgjerninger eller lovbrudd» med Kongespeilets ord.¹⁰⁷ Kan bruken sidestilles med *nauðsyn* ellers i loven? Og hva kan det eventuelt si om endringer i rettskulturen mot et rimelighetsideal? For å undersøke dette nærmere skal kapitlene studeres i det følgende.

¹⁰⁶ Horn (2016) s. 33

¹⁰⁷ Kongespeilet (2000) s. 194

Fristen for å fremme arvekrav reguleres av V-18. Motparten er den som sitter i arven (V-17). Hvis det ikke er noen annen arving er det kongen kravet må rettes mot (V-11). Partenes tvist knytter seg dermed til hvem som har en rett til arven, ikke hvorvidt en positiv eller negativ plikt er brutt. Den som derimot går utenom prosessreglene med makt straffes, uten unntak for *nauðsyn* (V-17). Prosessen knyttet til arvesøksmålsfristen er som følger:

Altid naar en mand ikke indtaler sin arv paa grund av uvidenhet og er dog kommet til den, da skal han ha søkt den inden 10 aar, efter at han er kommet indenlands og blit myndig, om han har forstand dertil, medmindre tvingende nødsfald (*skyldnauðsyn*) hindrer ham.

Hovedregelen er at arven må kreves innen ti år. Fristen løper fra arvingen er «kommet indenlands og blitt myndig». Et tilleggsvilkår er at «han har forstand dertil». Utgangspunktet er dermed at det gjelder en frist på ti år for å kreve sin arv hvor de øvrige vilkår er oppfylt. Unntak fra fristen gjelder imidlertid hvor «tvingende nødsfald/*skyldnauðsyn*» hindrer ham. Forutsetningsvis faller retten til å kreve arven bort ved fristens utløp. Rettsfølgen av *nauðsyn* er dermed at en rettighet ikke faller bort for den som søker arven. For den kravet rettes mot gir *nauðsyn* mindre forutberegnelighet, fordi han etter ti år ikke kan være sikker på at arveoppgjøret er over. Denne regelen er videreført fra Gulatingslova, med tilsvarende unntak for *nauðsyn*.¹⁰⁸ Dette illustrerer at også eldre lovgivning åpner for rimelighetsvurderinger, selv om det var mindre utbredt.

Krav om å løse inn eller ta tilbake sin odel (odelsbrigd) reguleres av VI-8 og VI-10.¹⁰⁹ Den som vil løse sin odel må «fare om høsten», og kreve tilbake sin odel fra motparten «før julaften». Stevning og fullføring av brigden for dommere og vitner skal skje «tirsdagen næst efter paaskeuken» (VI-8). Unntak fra disse fristene følger av VI-8 siste ledd:

Nu om denne brigd mislykkes av et eller andet nødsfald eller paa grund av vankundighet, som skjønnsomme mænd godkjender, da skal han dog brigde jorden, som nu er sagt, selv om det blir senere.

Unntakene er «nødsfald» eller «vankunnighet», som skjønnsomme menn godkjenner. Rettsfølgen er at jorden kan brigdes «selv om det blir senere». Også her er rettsfølgen at den som fremmer kravet beholder sin rett etter fristens utløp, mens det innskrenker motpartens forutberegnelighet rundt egen rettsstilling. Den jorden brigdes fra, kan etter VI-10 som motsvar hevde at

¹⁰⁸ Gulatingslovi (1981) s. 141 kap 21. «No er han ikkje innanfylkes og ikkje innanlands, då skal han ha reist sal i den fyrste 12 månadene etter han kjem i det fylket der arven er fallen, um ikkje forfall er i vegen. Menn skal døma um forfallsgrunnane»

¹⁰⁹ Odelsbrigd er definert i Kvelen (2001) s. 325

jorden var budt på lovlig vis, og dermed ikke kan brigdes. Unntak fra dette følger av VI-10 siste ledd:

Nu hvis disse vidnesbyrd fullbyrdes for ham, da blir den jord ham til odel, medmindre hin fører frem sine forfaldsvidner, at han var pengeløs, da jorden var buden, og det med at han lyste hvert 10de aar at han var vitterlig løsningsmand, og la der følge sine odelsvidner.

Dersom brigderen var «pengeløs», og har lyst dette hvert tiende år, beholder han sin rett. Dette unntaket forutsetter en konkret unntaksgrunn (pengemangel). Det kreves lysning hvert tiende år for å opprettholde kravet.

På den ene siden brukes *nauðsyn* i disse bolkene på tilsvarende vis som i Tingfarebolken. Det er tale om et unntak fra kravet om å møte på tinget eller andre bestemte steder i et gitt tidsrom. Partsforholdet og pliktrelasjonen er imidlertid ulik. I Tingfarebolken er det tale om et unntak fra en positiv plikt uten en motpart som påvirkes direkte. I Arvebolken og Odelsløsningsbolken er det ingen plikt som brytes, men en rettighet (arv, odel), med to eller flere som krever retten. Ved å gi unntak for *nauðsyn* gjør man rimelighet til et vurderingstema før en rettighet faller bort som følge av hindringer fra å fremme kravet. Det er ikke utelukkende lovens bokstav, men konkrete vurderinger som avgjør om en rett opprettholdes.

4.5.2 Lånefrister: Kjøpebolken og Landsleiebolken

En annen variant av fristregler med unntak for *nauðsyn* finner vi i Kjøpebolken kapittel 3 og Landsleiebolken kapittel 39. Her er det en part med et krav, og en part som skal levere en ting eller penger innen en gitt frist. Krav på gjeld reguleres av Kjøpebolken kap. 3. Kreditor kan med to vitner innkreve gjelden med en halv måneds frist.

Nu er det vel, om han eller hans ombudsmand betaler der eller inden den halve maaned forfaldsløst/navðsynia laust»

Debitor skal betale innen fristen «forfaldsløst/navðsynia laust». Det er ingen nærmere vilkår eller henvisning til hva lovlige forfall etter bestemmelsen innebærer. Slik bestemmelsen er formulert er det et generelt fristforlengende unntak. En lignende regel finner vi i Landsleiebolken kap. 39. Hovedregelen er at ingen skal «ha laan længre end det var laant». Om han har det lenger er han saket en mark sølv til eieren «hvis ikke lovlige nødsfald hindrer».

Parten som har lånt penger eller ting skal betale innen en gitt frist hvis ikke *nauðsyn* hindrer. Her er relasjonen mellom partene annerledes enn i forrige kapittel. Den som ikke overholder

fristen har, med nåtidens terminologi, brutt kontrakten. Unntak for *nauðsyn* åpner dermed for en rimelighetsvurdering hvor debitor ikke klarer å overholde fristen. Med dagens terminologi kan det sammenlignes med en rimelighetssensur av kontraktsvilkårene.

4.5.3 Bestemte *nauðsyn*

To steder i loven finner vi formuleringer som tyder på at *nauðsyn* er gitt et bestemt innhold. I begge tilfeller utvider unntaket for *nauðsyn* tidsfristen for å kreve en rett til eiendom. I Odelsløsningsbolken kap. 4 er det presisert hva nødsfallene er. Mens Kjøpebolken kap. 20 oppstiller et unntak hvor «de nødsfald hindrer ham, som er mælt i loven».

Odelsløsningsbolken kap. 4. regulerer hvordan man skal gå frem for å selge sin odelsjord, og hvordan en kjøper med forkjøpsrett skal gå frem for å løse den. Regelen er at jorden skal være løst innen seks måneder «nødsfaldsløst». Utgangspunktet er dermed en rett til å løse odelsjord under nærmere bestemte forhold. Denne retten bortfaller dersom man ikke overholder fristen. Virkningen av et slikt bortfall er at andre med svakere rett til jorden får retten. Den som må overholde fristen har dermed en rett til et formuesgode. For å realisere denne må han løse den inn med penger. Unntaket fra fristen er nødsfall. Det interessante med bestemmelsen er at den tilsynelatende oppregner de nødsfall som påvirker fristen:

Men dette er nødsfaldene: Om en mand er i pengemangel og lyser han det hvert 10de aar inden 60 vintre, at han aabenbart er løsningsmand og det er hans odel. Men om han kan faa penger, da tiltræde han sin odel, selv om den har løst som var nærmeste odelsmand efter ham. Det er det andet forfald, om en mand er utenlands og likesaa om kongen sender nogen i sit erinde, eller nogen er syk eller saar, og likesaa om man ikke vet, at den jord var lovbudt.

Det første eksempelet er at en mann er i «pengemangel». Det er ikke presisert at det skal være noen unnskyldelig grunn til pengemangelen. Det følger at den som «kan faa penger» skal tiltrede sin odel. Slik bestemmelsen er formulert er det den objektive hindringen «pengemangel» som er avgjørende. Det andre unntaket er hvor noen «er utenlands». Det er ikke uttrykt noe krav til at reisen er et nødvendig ærende eller lignende. Også her er det tilstrekkelig at den nødvendige handlingen, innløsning, hindres av at han er utenlands. Unntaket for ærende i kongens tjeneste krever ikke at man er utenlands, og utvider dermed hindringsfritaket for slike reiser. At noen er «syk eller saar» er heller ikke kvalifisert nærmere.

Slik bestemmelsen er formulert er det bestemte objektive hindringer som utgjør «nødsfaldene». Det er ikke åpnet for en konkret rimelighetsvurdering. Unntakene er imidlertid vide. Et mulig tilfelle hvor disse spesifikke unntakene får anvendelse er Kjøpebolken kap. 20.

Men er han ikke indenfylkes, da skal han ha brigdet (brugðit) det i de første 12 maaneder, efterat han er kommet hjem i fylket, medmindre de forfald hindrer ham, som er mælt i loven.¹¹⁰ Vidner skal han ha paa, at disse [forfald] er sande, ellers er maalet tapt for altid.

Formuleringen «de forfald [...] som er mælt i loven» kan forstås som en henvisning til lovfestede forfallsgrunner. Den eneste passasjen som uttrykkelig presiserer hva nødsfallene er finner vi som tidligere omtalt i Odelsløsningsbolken kap. 4. En mulig tolkning er at denne henvisningen gir unntakene anvendelse på VIII-20. Som tidligere redegjort for er det problematisk å legge stor vekt på ordlyden. Et sentralt aspekt ved begge reglene er at noen har en rett til det vi med moderne språkbruk kan kalle et formuesgode. Denne retten må realiseres med penger innen en viss frist for at denne retten ikke skal falle bort.

Unntakene pengemangel, utenlandsopphold og ærende for kongen kan alle tenkes å være hindringer fra løsning av pant innen tidsfristen. Det vide unntaket «pengemangel» kan også her ha vært ansett som rimelig fordi det er tale om tap av en eksisterende rettighet uten at det har skjedd noe klanderverdig. Disse konkrete nødsfallseksemplene passer dermed VIII-20. Denne tolkningen er imidlertid ikke avgjørende for denne oppgavens formål. Det som skiller disse kapitlene fra lovens øvrige unntak for *nauðsyn* er de objektive vilkårene. Det er tilsynelatende ikke tale om en konkret vurdering av hvorvidt nødvendige handlinger eller hindringer har ført til avvik fra korrekt handling. Det er imidlertid heller ikke tale om et brudd på positiv eller negativ plikt, men opprettholdelse av en eksisterende rett. Ettersom det er tale om lange frister er det mer begrenset hvilke unntaksgrunner som kan være aktuelle. Dette kan være bakgrunnen for at *nauðsyn* spesifiseres, for å sikre rimelige resultater også i slike tilfeller. Unntakene for *nauðsyn* sikrer dermed rimelige resultater, men åpner ikke for en konkret rimelighetsvurdering.

¹¹⁰ / nema naauðsyn banne þær sem j bokenne ero mæltar

4.6 Tyvebolken

Tyvebolken regulerer straff og prosess knyttet til tyveri.¹¹¹ Tyvebolken har en materiell bestemmelse om tyveri (IX-1). Kapitlene IX-9 til IX-11 regulerer naskeri og kasuistiske eksempler på tilegnelse av annen manns eiendom. De øvrige bestemmelsene er prosessuelle (IX-2 til IX-12).

Det er bare en bestemmelse som benytter termen *nauðsyn* (IX-5). Dersom noen anklages for tyveri skal han stevnes til tinget. Om tyven ikke møter «bær han saken på ryggen», med mindre «nødsfaldsvidner» føres for ham. Slik bestemmelsen er formulert knytter nødsfallsvitner seg til fravær (med mindre), ikke selve tyveriet. Det er dermed en prosessuell bestemmelse knyttet til oppmøte på tinget. Hvis tyven uten *nauðsyn* er fraværende under prosessen, har han selv risikoen, «bær han saken på ryggen», for at han ikke får forsvart seg. *Nauðsyn* er dermed knyttet til den anklagedes rettigheter på tinget, som forutsetter oppmøte ved stevning med unntak for *nauðsyn*.

Det som er interessant i tyvebolken er fraværet av *nauðsyn* hvor loven oppstiller unntak for nødvendighet. Det er to kapitler som regulerer unntak for straff ved brudd på en positiv plikt. Begge har fullt unntak for nødvendige handlinger. Tyveribestemmelsen gjelder ikke den som stjeler som følge av sult (IX-1). Den som reiser med hest kan ta så mye høy langs veien «hans hest trenger at æte» (IX-11). Tyveribestemmelsen (IX-1), skal diskuteres nærmere i neste kapittel i forbindelse med resepsjon av *necessitas*. I dette kapitlet avgrenses materialet til de bestemmelser hvor *nauðsyn* benyttes.

Bestemmelsene bør imidlertid nevnes fordi de gir uttrykk for rimelighet som rettferdighetsideal. Begge åpner for å lempe dommen etter saksforholdet i tråd med IV-18. Loven oppstiller ikke et generelt unntak for tyveri og naskeri, men gir to konkrete unntak hvor det er rimelig at straffen lempes. Bestemmelsen om fravær åpner også for en slik rimelighetsvurdering. Utgangspunktet er at tyven selv bærer risikoen for sakens utfall hvor han ikke møter ved stevning. I tilfeller hvor tyven ikke kan møte, fordi *nauðsyn* hindrer ham, kan vitner føres for dette. Selv om Tyvebolken bare har en bestemmelse hvor termen *nauðsyn* benyttes, er rettferdighetsidealet rimelighet fremtredende. Hvilke implikasjoner har det for studiet av *nauðsyn* som rettslig term at IX-1 og IX-11 bruker andre formuleringer? Dette spørsmålet undersøkes i neste del av oppgaven.

¹¹¹ Horn (2016) s. 32

4.7 Sammenfatning og videre struktur

Den foregående diskusjonen har vist hvordan *nauðsyn* benyttes i Landsloven. *Nauðsyn*, slik det empiriske materialet viser, dekker konkrete vurderinger av hvorvidt nødvendighet har hindret eller fremtvunget en handling. Loven gir retningslinjer for hvordan *nauðsyn* påvirker rettsfølgen. Hvorvidt det er tale om fullt unntak eller lemping varierer både mellom kapitlene og bolkene. Som gjennomgangen har vist, er det få eksempler på nærmere vilkår for *nauðsyn*. Den grunnleggende hypotesen er at den hyppige bruken av *nauðsyn* som rettslig term i Landsloven vitner om en endring i rettskulturen på 1200-tallet. Denne endringen bunner i overgangen fra likevekt til rimelighet som rettferdighetsideal. For å studere bakgrunnen for en slik endring skal rimelighet i europeisk rettskultur på 1200-tallet presenteres. Utgangspunktet for dette er kanonisk rett og Aristoteles syn på rimelighet (*epieikeia*). For å studere hvilken rolle *nauðsyn* spiller i denne endringen skal linjene trekkes til *necessitas*. Den sentrale debatten om *necessitas* i kanonisk rett var knyttet til tyveri som følge av sult.¹¹² Dette skal presenteres i lys av Kongespeilet, hvor rimelighet, *nauðsyn* og tyverieksemplet opptrer i sammenheng. Tyverieksemplet skal så sammenlignes med Landslovens løsning, hvor *nauðsyn* ikke benyttes, i lys av midtnivåresepsjon. Ideene om at Landsloven representerer en overgang til rimelighet, og at *nauðsyn* kan ses i lys av *necessitas* er imidlertid ikke nye.¹¹³

Denne avhandlingen vil imidlertid presentere to nye innspill til den vitenskapelige diskursen. For det første presenteres en direkte kobling mellom *necessitas* og *nauðsyn* i Sættargjerden (1277). For det andre studeres det omfattende empiriske materialet i lys av det dype nivået av rettslig resepsjon. Dette muliggjør en undersøkelse av hele loven, i motsetning til tidligere studiers fokus på enkeltbestemmelser. Hypotesen er at *nauðsyn* i Landsloven kan ses som en gjennomgående implementering av rimelighetsvurderinger, herunder *necessitas*.

¹¹² Ghanayim (2006) s. 32, Van Dijk (2015) s. 10

¹¹³ Sunde (2014) s. 132, Bagge (1987) s. 37, Vadum (2004) s. 47

5 Rimelighet og *necessitas* i 1200-tallets europeiske rettskultur

5.1 Rimelighet og gjenoppdagelsen av Aristoteles

Den intellektuelle kulturen på midten av 1200-tallet var preget av gjenoppdagelsen av Aristoteles. Verkene ble først introdusert og oversatt til latin omkring 1230.¹¹⁴ Den Nikomakiske Etikk ble oversatt til latin i 1246-47, og Politikken ble oversatt i 1260. Thomas Aquinas skrev en kommentar i 1269, fire år etter han begynte på Summa Theologiæ.¹¹⁵ En sentral kilde for rimelighet som rettferdighetsideal på 1200-tallet var nettopp Aristoteles filosofi.¹¹⁶ I *Den Nikomakiske Etikk* fremmer Aristoteles et syn på rimelighet som et korrektiv til generelle lover i konkrete saksforhold. Den sentrale passasjen lyder slik:

Det som skaper problemer er at det rimelige er rett – ikke det vedtektsmessig rette, men derimot et korrektiv til det vedtektsmessig rette. Grunnen er at lover er allmenne, men om enkeltsaker er det ikke mulig å si noe allment som er rett.¹¹⁷

- Aristoteles, *Den Nikomakiske Etikk*

Aristoteles fremhever utfordringen med generelle lover. En vurdering av hva som er rimelig kan lede til en annen løsning enn streng lovtolkning. Aristoteles argumenterer for at rimelighet skal fungere som et korrektiv til loven i slike tilfeller. I høymiddelalderen fikk dette synet sin talsmann gjennom kanonisten Martinus.¹¹⁸ Et slikt syn på rettferdighet svarer til L IV-18, hvor det fremheves at dommeren ikke bare skal følge lovens tekst. Han skal vurdere enhver sak konkret, i tråd med de fire søstre.¹¹⁹ Hva det rimelige er fremgår imidlertid ikke av den ovenstående passasjen. Med fokus på nødvendighet er det særlig to passasjer som kan trekkes frem hos Aristoteles. For det første hevder han at det som gjøres av nødvendighet er ufrivillig, og ikke gjennomtenkt. For det andre er det som gjøres av nødvendighet hverken noe man priser eller anklager noen for.¹²⁰ Man kan altså ikke anklages for nødvendige handlinger. Hvis slike nødvendige handlinger er i strid med loven, følger det av synet på rimelighet at man heller ikke

¹¹⁴ Brynteson (1966) s. 421, Bellomo (1995) s. 178, 181

¹¹⁵ Grendler (2004) s. 393, Vinogradoff (1909) s. 45, Bellomo (1995) s. 178

¹¹⁶ Sunde (2014) s. 169, Ullmann (2010) s. 36

¹¹⁷ Aristoteles (1999) s. 106

¹¹⁸ Sunde (2005) s. 149

¹¹⁹ Sunde (2005) s. 151

¹²⁰ Bickenbach (1983) s. 80 cit. Aristoteles Magna Moralia, 1188 b17-24, Ethica Eudemia, 1223 a 10-12

bør straffes. Det er dermed en nær sammenheng med rimelighet og *nauðsyn*. Hvorvidt det er tale om resepsjon behandles senere.

Sunde har imidlertid vist at dette synet på Aristoteles ikke var dominerende når Landsloven ble nedskrevet. Streng lovtolkning (*ius strictum*), representert ved Bulgarus, fikk størst gjennomslag i høymiddelalderen.¹²¹ Dette synet bygget på en annen lesning av Aristoteles. Thomas Aquinas gir lovens bokstav prioritet over rimelighet i *Summa Theologiæ*, med grunnlag i Aristoteles *Politikk*.¹²² Thomas Aquinas anerkjente imidlertid også visse nødssituasjoner som unntak fra lov. Dette behandles nedenfor. Dette viser at Landsloven, hvis den var inspirert av denne debatten, valgte bort den dominerende oppfatningen.

5.2 *Necessitas* – nødvendighet kjenner ingen lov

Flere forfattere har påpekt at det tilsynelatende er en sammenheng mellom *nauðsyn* og *necessitas*.¹²³ For det første er ordbokens definisjoner tilnærmet like.¹²⁴ Ordene er også beslektet språk-historisk.¹²⁵ *Necessitas* i sin grunnleggende form korrigerer lovens bokstav for nødvendige handlinger.¹²⁶ Som nevnt har dette en sammenheng med Aristoteles syn på nødvendighet. Den kanoniske maksimen *necessitas legem non habet* kan oversettes til nødvendighet kjenner ingen lov.¹²⁷ Gratian populariserte maksimen i sin samling av kanonisk rett, *Decretum* (1140).¹²⁸ Kanonisten Hugoccio beskrev innholdet slik (ca. 1190):¹²⁹

In times of necessity a person is not subject to the law and is not called a breaker of the law; that is guilty of transgressing the law, even though the person had done other than what law commands.¹³⁰

Variasjoner av formuleringen *necessitas legem non habet* kan spores i en rekke kilder fra 1100 og 1200-tallet.¹³¹ Et eksempel fra Danmark finner vi i Anders Sunesens Parafraze av Skaanske

¹²¹ Sunde (2005) s. 148, Sunde (2014) s. 169

¹²² Sunde (2005) s. 161

¹²³ Bagge (1987) s. 191, Vadum (2004) s. 47

¹²⁴ Norrøn Ordbok s. 311, Latinsk Ordbok s. 392, Vadum (2004) s. 47, Bakke (1987) s. 392

¹²⁵ Pons-Sanz (2005) s. 5

¹²⁶ Birkenbach (1983) s. 80

¹²⁷ Van Dijk (2015) s. 1

¹²⁸ Pennington (2000) s. 357, van Dijk. (2015) s. 7

¹²⁹ Freidenreich (2008) s. 56

¹³⁰ Pennington (2000) s. 358

¹³¹ Pennington (2000) s. 356

Lov (tidlig 1200-tall).¹³² Thomas Aquinas behandler maksimen *Summa Theologiae*.¹³³ Maksimens innhold er nært knyttet til rimelighet, da den forutsetter at konkrete vurderinger av nødvendighet går foran lovens bokstav. På norrønt lyder maksimen *nauðsyn verðr logum rikari*, og *nauðsyn brytur lög* på islandsk.¹³⁴ Vi finner imidlertid ingen slike generelle formuleringer i Landsloven. Samtidig kan de gjennomgående henvisningene til *nauðsyn* vise til den samme tankegangen.

5.2.1 Kongespeilet og tyverieksempelet

Tyveri som følge av sult var det klassiske eksempel på *necessitas* i kanonisk rett.¹³⁵ *Decretum* av Gratian (1140), siterer to varianter. Den første ser tyveri ved sult som en formildende omstendighet.¹³⁶ I den andre unnskylder nødvendighet tyveri, hvor tyven vil dø av sult.¹³⁷ Mot slutten av 1100-tallet var dette en del av kirkens lære, og en moralsk standard.¹³⁸ Den dominerende tanken på 1200-tallet var at nødvendighet unnskylder tyveri ved sult, ifølge Bagge.¹³⁹ Thomas Aquinas argumenterer for at dette ikke var tyveri, fordi nødvendighet gjør eiendom felles i slike situasjoner.¹⁴⁰ Eksempelet er også behandlet i kanoniske verker som *Liber Extra* (1234), *Teutonicus Glossa Ordinaria* (1216) og *Pennafort's Summae* (1225-26).¹⁴¹

Kongespeilets mest sentrale avsnitt om *nauðsyn* lyder slik i oversatt form:

Og selv om slike saker kommer frem som er de avskyeligste folk imellom, enten det er ran eller tyveri, så er det allikevel nødvendig å dømme etter hvordan saken gikk for seg. Hvis en mann blir stedt i slik nød [*nauðsyn*¹⁴²] at han ikke får mat, verken å be eller kjøpe, og han ikke kan arbeide, men hungeren og hans livstrang tvinger ham, slik at han ikke kan greie det, da skal retten gi ham nåde, selv om han blir grepet i denne forbrytelsen. Og når som helst nød [*nauðsyniar*¹⁴³] tvinger en mann til misgjerninger eller lovbrudd, da skal man mildne dommen.¹⁴⁴

¹³² Vadum (2004) s. 48

¹³³ Van Dijk (2015) s. 8

¹³⁴ Vadum (2004) s. 48 jfr. Norrøn Ordbok s. 310

¹³⁵ Ghanayim (2006) s. 32, Van Dijk s. 10

¹³⁶ Bagge (1987) s. 69, Vadum (2004) s. 47 jf. C.12 q.2 c.11

¹³⁷ Mäkinen (2006) s. 40 jf. *Decretum*. 5 c. 21, Freidenreich (2008), Bagge (1987) s. 69, Vadum (2004)

¹³⁸ Mäkinen (2006) s. 40

¹³⁹ Bagge (1987) s. 69 og Vadum (2004) s. 47

¹⁴⁰ Mäkinen (2006) s. 43

¹⁴¹ Bagge (1987) s. 69, Ekholst (2014) s. 32

¹⁴² Norrøn språkbruk er *nauðsyn* jf. Vadum (2004) s. 47 (note) jf. KS 105.7-13 Kgsp. 191-192

¹⁴³ Norrøn språkbruk er *nauðsyniar* jf. Vadum (2004) s. 47 (note) jf. KS 105.7-13 Kgsp. 191-192

¹⁴⁴ Kongespeilet (2000) s. 194

Passasjen innledes med å presisere at også de «avskyeligste» saker, som ran og tyveri, må dømmes etter «hvordan saken gikk for seg». Dette er i tråd med rimelighet som rettferdighetsideal, slik det kommer til uttrykk i L IV-18 hvor det skal dømmes «etter saksforholdet». Videre gis det et eksempel hvor dommen skal mildnes ved tyveri. I en slik nød (*nauðsyn*) hvor «hungeren og hans livstrang» tvinger tyven, «så han ikke kan greie det», skal retten «gi ham nåde». Den siste delen av passasjen generaliserer så fra tyverieksempelet. «Når som helst» hvor «nød tvinger (*nauðsyniar*)» en mann til misgjerninger, skal dommen lempes. Lest i sammenheng er utgangspunktet at alle saker må vurderes konkret, for å sikre rimelige dommer. Ved denne vurderingen skal man alltid lempe dommen om nødvendighet tvinger noen til misgjerninger. Tyveri er et eksempel på en slik vurdering, hvor livstruende sult skal føre til nåde. Denne vurderingen er i tråd med L IV-18, både den generelle henvisningen til konkret vurdering, og den mer spesifikke henvisning til nødvendige handlinger som formildende faktor. Bagge viser til at Kongespeilet er i samsvar med *Decretums* første eksempel på *necessitas*.¹⁴⁵ Det er formildende, man skal «mildne dommen».

Kongespeilets utgangspunkt om rimelige dommer, eksemplifiseres dermed med det klassiske eksempel i diskursen rundt *necessitas*. Fra dette generaliseres det til *nauðsyn* generelt. Vadum hevder dette må forstås som en henvisning til en generell lære om *necessitas* i kanonisk rett.¹⁴⁶

Hvis *nauðsyn* gjennomgående svarer til *necessitas* i norsk rettskultur på 1200-tallet, er det nærliggende å anta at *nauðsyn* også benyttes ved tilsvarende regel i Landsloven. Utgangspunktet i Landsloven er et generelt forbud mot tyveri (IX-1). Unntaket fra denne hovedregelen lyder slik i oversatt form:

Nu er det dog at merke, naar en mand stjæler mat, som ikke kan faa arbejde til livsophold, og berger saaledess sit liv under sult, da fortjener det tyveri paa ingen maate revsing.

Slik teksten er formulert kreves det årsakssammenheng mellom tyveriet og overlevelse. Det er dermed et strengt krav, som samsvarer med Aquinas formulering. I motsetning til Aquinas er det fremdeles omtalt som «tyveri», men rettsfølgen er fullt unntak fra straff. Bagge påpeker at Landsloven her velger en mer moderne løsning, i tråd med Gratians mildeste alternativ, og den dominerende oppfatningen i kanonisk rett.¹⁴⁷ Regelen er altså i tråd med den samtidige diskursen om *necessitas*. Den norrøne teksten bruker imidlertid ikke termen *nauðsyn*. Det er heller ingen eksempler på *nauðsyn* i variantapparatet. En mulig tolkning er at Landsloven ikke ukritisk oversetter *necessitas* med *nauðsyn*. Dette vil diskuteres nærmere senere.

¹⁴⁵ Bagge (1987) s. 69

¹⁴⁶ Vadum (2004) s. 48, 50

¹⁴⁷ Bagge (1987) s. 69

5.3 Sættargjerden av 1277

I Sættargjerden finner vi termen *naudsyn* i den offisielle oversettelsen fra 1277.¹⁴⁸ Det originale latinske manuskriptet fra 1277 er bevart i sin helhet.¹⁴⁹ Her benyttes termen *necessitas*. Denne sammenhengen er ikke tidligere behandlet i litteraturen.

Sættargjerden avsluttet en årelang konflikt om jurisdiksjon over kristenretten, fra den tid Magnus ønsket å revidere Frostatingslovas Kristendomsbolk i 1269.¹⁵⁰ Konflikten var imidlertid en prosess uten brudd mellom partene, og biskopene samarbeidet parallelt med kongen i det verdslige lovarbeidet.¹⁵¹ Konflikten er grundig behandlet i litteraturen, men faller utenfor denne tekstens rammer. Det sentrale her er sammenhengen med Landsloven, og fraværet av en omfattende kristenrett i Landslovens Kristendomsbolk.¹⁵²

Sammenhengen mellom *necessitas* og *naudsyn* i Sættargjerden er særlig interessant av to grunner. For det første representerer det en direkte kobling mellom de to termene i Magnus Lagabøters arbeid. For det andre er det tale om et originalmanuskript og en samtidig offisiell oversettelse. Dette står i motsetning til bevarte utgaver av Landsloven av senere dato. Bruken av de to termene kan dermed gi ny kunnskap om relasjonen dem imellom.

Den følgende drøftelsen bygger på en bestemmelse om leidangspålikt, hvor Sættargjerden bruker henholdsvis *naudsyn* og *necessitas*.¹⁵³ Lignende tematikk finner vi i Landsloven III-10, som vil trekkes inn som sammenligningsgrunnlag. Passasjen viderefører ordlyden i et dekret fra pave Celestin III i 1194, som dannet grunnlaget for store deler av Sættargjerden.¹⁵⁴ Det legges imidlertid til grunn at konsipistene var bevisst språkbruk og innhold. I moderne norsk språkdrakt lyder passasjen:

Likeledes innrømmet han at biskoper, abbeder eller klerker ikke skal være pliktige til å dra på krigstog (leidangsfærd) med kongen eller betale noe av sin eiendom til dette, om ikke en så alvorlig og åpenbar nød [*necessitas, naudsyn*] truer at dette kan tillates av biskopen i bispedømmet og kirkens vise menn.

¹⁴⁸ Dateringen «fremgår av at den norske oversettelsen har optatt en ny artikkel om tienden, som blev vedtatt på det samme Tunsbergmøte» jfr. Seip (1942) s. 105. Se også Bagge (1973) s. 143.

¹⁴⁹ Seip (1942) s.105. <https://www.aftenposten.no/norge/i/BJdAg/Unikt-middelalderdokument-tilbake-i-Norge>

¹⁵⁰ Hamre (2003) s. 384, Seip (1942) s. 135.

¹⁵¹ Helle (1981) s. 17, Seip (1942) s. 139.

¹⁵² Seip (1942) s. 142

¹⁵³ For *naudsyn* Norges Gamle Love II (1848) s. 471. For *necessitas* se Norske middelalderdokumenter (1973) s. 143

¹⁵⁴ Bagge (1976) s. 55

Utgangspunktet er at biskoper, abbeder og klerker ikke har plikt til å dra på leidangsferd eller yte fra sin eiendom til disse. Fra dette fritaket gjelder ett unntak. Hvor en «alvorlig og åpenbar nød» truer kan det «tillates av biskopen og kirkens vise menn». En alvorlig og åpenbar «nød» knytter seg til rikets behov, ikke dem unntaket gjelder. Unntaket for *naudsyn* er speilvendt i relasjon til pliktene i Landsloven. Utgangspunktet er ikke en plikt, men fritak fra plikten. Unntaket *naudsyn* knytter seg derfor ikke til individuelle tvingende omstendigheter som hindrer handling. Det er derimot rikets tvingende behov, som krever handling. Mens *naudsyn* i L III-10 bedømmes av «kongen efter gode mænds råd og omstendighetene», er det her «biskopen [...] og kirkens vise menn». Vi ser imidlertid at termen *naudsyn* brukes dels på samme vis. Det gir et unntak fra en hovedregel om forpliktelser i leidangen, hvor tvingende omstendigheter krever det. Vurderingen er konkret, og bedømmes av konge/biskop med vise/gode menns råd.

Den underliggende tankegangen er dermed lik, og termene *naudsyn* og *necessitas* i Sættargjerden kan sammenlignes med *naudsyn* i Landsloven. Hvis dette er tilfellet er det tale om to ulike former for *necessitas*, slik det ble brukt i kanonisk rett. Sættargjerden behandler de mer spesifikke kanonistiske unntak for rikets behov *necessitas defensionis/regni*.¹⁵⁵ Denne språkbruken finner vi da også senere i Sættargjerden «*necessitatem uel regni defensionem [naudsyniar]*».¹⁵⁶ Dette underbygger videre bevisst bruk av *necessitas*. På den annen side dekkes L III-10 mer generelt dekkes av *necessitas non legem habet*. Begge variasjonene er imidlertid knyttet til samme tanke om *necessitas* i kanonisk rett.¹⁵⁷

Diskusjonen gir grunnlag for to viktige slutninger. I 1277 må konsipistene ha vært kjent med termen *necessitas*, samt mer spesifikke varianter som *necessitas defensionem/regni*. De mente også at termen *naudsyn* var den mest nærliggende måten å oversette *necessitas* i de to omtalte eksemplene. Denne direkte koblingen er et vektig argument for at *naudsyn* i Landsloven også har en sammenheng med *necessitas*.

¹⁵⁵ Post (2015) s. 288

¹⁵⁶ Norske middelalderdokumenter (1973) s. 145. Norges Gamle Love II (1848) s. 472

¹⁵⁷ Post (2015) s. 288

5.4 Bruken av *nauðsyn* i Landsloven: rimelighet, *necessitas* og resepsjon på det dype nivået av retten

Spørsmålet i det følgende er om hyppig bruk av *nauðsyn* vitner om en endring i rettskulturen i retning av rimelighet som rettferdighetsideal. Nettopp denne hyppige bruken i alle bolkene er essensen for den følgende diskusjonen. Resepsjon av en enkelt regel med rimelighetsvurderinger behøver ikke ha implikasjoner for det underliggende rettferdighetsidealet. Sammenligningen av 33 kapitler i alle bolkene kan derimot belyse underliggende strukturer. Dersom gjennomføring av rettferdighetsidealet rimelighet kan identifiseres er det tale om resepsjon på det dype nivået.¹⁵⁸

Denne avhandlingen begrenser seg til *nauðsyn* som uttrykk for dette rettferdighetsidealet. Dette fører til at to forbehold må tas. For det første er det mulig at det utvalgte materialet har en bias mot rimelighet, og at andre aspekter ved loven kan trekke i motsatt retning. For det andre er det mulig at nyanser av denne endringen utelates, fordi rimelighet også kommer til uttrykk på andre måter. Med disse forbeholdene gir det omfattende materialet likevel holdepunkter for å studere resepsjon på det dype nivået grundigere enn hva som tidligere er gjort.

5.4.1 Rimelighet som rettferdighetsideal

I det følgende er spørsmålet hvordan rimelighet kommer til uttrykk i Landslovens gjennomgående bruk av *nauðsyn*. Det empiriske materialet danner grunnlaget for denne sammenfatningen. Den grunnleggende hypotesen er at bruken av *nauðsyn* har konkrete rimelighetsvurderinger som fellestrekk.

Rimelighet som rettferdighetsideal kommer til uttrykk i Kongespeilet og L IV-18.¹⁵⁹ I begge tilfeller finner vi generaliseringer fra *nauðsyn*. Begge relaterer rimelighet til brudd på positive eller negative plikter, og erstatning eller straff. I Landsloven finner vi imidlertid en bredere anvendelse av termen. I det følgende vil derfor Aristoteles uttalelse i *Den Nikomakiske Etikk* være utgangspunktet for innholdet i rimelighet. Ikke fordi dette nødvendigvis er en direkte kilde for Landsloven, men fordi idealet kommer til uttrykk i sin grunnleggende form, slik det ble diskutert i middelalderens lærde miljøer.¹⁶⁰ Rimelighet knyttes dermed til erkjennelsen av at «det vedtektsmessig rette» ikke alltid er rett. Fordi lover er allmenne må det rimelige være et korrektiv. Dette utgangspunktet finner vi i IV-18, enhver sak må vurderes konkret, og loven kan ikke alltid tolkes strengt.

¹⁵⁸ Sunde (2010b) s. 35. Touri (2002) s. 184

¹⁵⁹ Sunde (2005) s. 151

¹⁶⁰ Se Sunde (2005) s. 150 om Aristoteles som indirekte kilde.

Som vi har sett brukes *nauðsyn* noe ulikt i de forskjellige bolkene. I Tingfarebolken og Landevernbolken er *nauðsyn* et unntak fra positive oppmøteplikter. Tilsvarende bruk finner vi i Kristendomsbolken. Systemet i bolkene muliggjør oppstilling av generelle positive plikter. Det gjennomgående unntaket for *nauðsyn* sikrer en konkret vurdering i det enkelte tilfelle. Hvor *nauðsyn* hindrer korrekt oppfyllelse av plikten, ville det lede til urimelige resultater om sanksjonen ikke heves eller lempes etter forholdene. I Landsleiebolken finner vi *nauðsyn* som unntak fra hovedregler om skade på annen manns eiendom. I alle tilfeller åpner *nauðsyn* for en vurdering av saksforholdet, hvor rimelighet vil være avgjørende. I Arvebolken og Odelsløsningbolken finner vi en annen løsning. *Nauðsyn* oppstiller ikke unntak fra plikter, men frister for å kreve en rett. Hovedregelen om fristens utløp gir generelle retningslinjer. *Nauðsyn* gir imidlertid rom for et korrektiv hvor nødvendighet hindrer oppfyllelse eller fristavbrudd. *Nauðsyn* gir dermed rom for en konkret rimelighetsvurdering av saksforholdet.

I Mannhelgebolken har vi sett at forholdet mellom rimelighet og likevekt er mer kompleks. *Nauðsyn* åpner for en konkret vurdering av saken, lovens handlingsbeskrivelse er ikke avgjørende alene. Hvor *nauðsyn* har tvunget gjerningsmannen til å bryte loven, lempes straffen. Samtidig er det bøter som må betales uavhengig av *nauðsyn*. Dette kan være rester etter det gamle likevektsprinsippet i eldre lovgivning, som lovgiver ikke evnet eller ønsket å fjerne helt på dette rettsområdet. Det sentrale for denne drøftelsen er imidlertid at *nauðsyn* i alle tilfeller åpner for en vurdering av sakens forhold, hvor den objektive gjerningsbeskrivelsen korrigeres av en rimelighetsvurdering før straffen utmåles. I Tyvebolken har vi sett at tankegangen om *nauðsyn* gir rom for en konkret vurdering hvor tyven ikke møter for å forsvare seg. Det er også eksempler på at *nauðsyn* ikke benyttes i regler hvor denne rimelighetsvurderingen (og *necessitas*) har fått gjennomslag. Tankegangen bak *nauðsyn*, rimelighet, er dermed mer utbredt enn termen *nauðsyn* selv.

Rimelighet som rettferdighetsideal er dermed gjennomført ved *nauðsyn* i alle Landslovens bolker. Både i forbindelse med positive og negative plikter, og ved vurderingen av rettigheter. I det empiriske materialet er *nauðsyn* gjennomgående et unntak fra hovedregelen, og åpner for en konkret vurdering av saksforholdet. Hovedregelen er det allmenne, mens *nauðsyn* fungerer som et korrektiv. *Nauðsyn* fungerer dermed som en henvisning til den rimelighetsvurdering som skal gjøres i enhver sak. Bruken er dermed i tråd med den siterte passasjen fra Aristoteles, og hans syn på nødvendighet. Når Magnus Lagabøter ga generelle lover, var det med en bevissthet om at ikke alle saksforhold kunne forutses. *Nauðsyn* brukes gjennomgående for å sikre konkrete vurderinger, og rimelige korrektiv til lovens hovedregler. Disse grunnleggende likheter i lovens bruk av *nauðsyn* taler for at det foregikk en gjennomgående endring i retning rimelighet som rettferdighetsideal.

5.4.2 *Necessitas*: rettslig appropriasjon?

Hva er så sammenhengen mellom *naudsyn* og *necessitas*? Undersøkelsen av Sættargjerden belyste forholdet nærmere. Magnus Lagabøter må ha vært kjent med *necessitas*, slik termen ble benyttet i Sættargjerden. Hans administrasjon har videre ansett termen synonym med *naudsyn* ved oversettelsen.

Når *naudsyn* gjennomgående brukes som en term i Landsloven, er det nærliggende å anta at denne kan sees i lys av *necessitas*. Bruken er imidlertid så utbredt og gjennomgående at det trolig ikke er tale om resepsjon fra enkeltregler. Her ga tyverieksempelet et viktig perspektiv. Landsloven har ikke ukritisk hentet regler fra kanonisk rett og oversatt *necessitas* med *naudsyn*. Kanskje er termen appropriasjon bedre egnet til å forklare denne relasjonen enn resepsjon. Som Sunde skriver er termen mer dekkende for prosessens eklektiske karakter, som går videre enn ren resepsjon.¹⁶¹

Naudsyn blir gjennomgående brukt i tråd med rettferdighetsidealet rimelighet. Når nødvendighet krever eller hindrer en handling er ikke hovedregelens ordlyd avgjørende, men en konkret vurdering og lemping, frifinnelse, eller fristforlengelse. Dette er i tråd med *necessitas*, som i sin grunnleggende form korrigerer lovens bokstav for nødvendige handlinger.¹⁶² Som nevnt har dette en sammenheng med Aristoteles syn på nødvendighet. Dette taler for at Landslovens bruk av *naudsyn* er inspirert av *necessitas*, men konsipistene har brukt termen selvstendig som en del av endringen i rettskultur mot rimelighet som rettferdighetsideal.

¹⁶¹ Sunde (2010) s. 30

¹⁶² Birkenbach (1983) s. 80

6 Konklusjon

Tolkningen av det empiriske materialet har vist at *nauðsyn* vitner om implementering av et rimelighetsideal i Landsloven. Her har rettskultur og tredeling av retten bidratt som metodiske grep. Rettskultur som rammeverk åpnet for å studere rettferdighetsidealet på et overordnet nivå. Komparasjon av de enkelte kapitlene og bolkene tydeliggjorde fellestrekk ved bruken av *nauðsyn*. Gjennomgående åpner Landslovens bruk av *nauðsyn* for konkrete rimelighetsvurderinger. Bruken er i tråd med de generelle henvisningene til konkrete vurderinger og rimelighet i IV-18. Studien har imidlertid vist at rettferdighetsidealet favner videre enn IV-18, ettersom det finnes i alle lovens bolker, innen vidt forskjellige rettsområder. Både positive og negative plikter, samt fristregler omfattes. Loven gir få henvisninger til at *nauðsyn* skal ha et konkret innhold. Visse bestemmelser presiserer likevel typiske forhold, og bestemmelsenes øvrige vilkår kan gi anvisninger. Studien har vist at *nauðsyn* både brukes i forbindelse med fritak og lemping. Det er imidlertid ikke denne avhandlingens formål å tolke de enkelte kapitlene i dybden. Det konkluderes med at *nauðsyn* åpner for en konkret rimelighetsvurdering hvor nødvendighet eller nød hindrer eller fremtvinger en handling. Hvilke hindringer som omfattes kan dermed ikke fastslås generelt.

Tuoris modell for tredeling av retten har videre bidratt til studiet av rettskulturell endring på det dype nivået. Materialet viser at *nauðsyn* brukes så gjennomgående og systematisk at det ikke er tale om resepsjon av enkeltregler eller prinsipper. *Nauðsyn* brukes i vidt forskjellige kontekster, men fellestrekket er at loven selv åpner for en rimelighetsvurdering. Det er dermed tale om resepsjon på det dype nivået, endring i rettferdighetsideal. Dette har også bidratt til å avklare relasjonen til *necessitas*. Ved resepsjon på det dype nivået har det ikke vært tale om implementering av enkeltregler knyttet til *necessitas*. Kjennskap til *necessitas* kan derimot ha inspirert implementering av *nauðsyn* som et element i rimelighetsvurderinger. Undersøkelsen av Sættargjerdens belyste også en ny kobling mellom *nauðsyn* og *necessitas* i primærkilder fra Magnus Lagabøters arbeid. Diskusjonen av samtidig europeisk rettstenking viser at endringen i rettskultur kan ha kommet gjennom kanonisk rett. Overgangen fra likevekt til rimelighet som rettferdighetsideal er i samsvar med datidens intellektuelle debatter. Som vi har sett er det sterke likhetstrekk mellom Aristoteles tanker i *Den Nikomakiske Etikk* og Landsloven. Det er imidlertid ikke gjort noe forsøk på å finne eksakte kilder til inspirasjon. Konklusjonen må være at inspirasjonen har kommet fra kjennskap til utviklingen i europeisk rettstenking. Samtidig viser Kongespeilet at tanken ikke var ny med Landsloven. Enkelte bestemmelser i Gulatingslova viser også at *nauðsyn* ble benyttet i eldre rett. Men det var en gradvis utvikling i rettskulturen, som fikk sitt gjennomslag med Landsloven.

Den empiriske tilnærmingen har dermed vist seg som hensiktsmessig. Ved å ta utgangspunkt i termen *nauðsyn* i den nye tekstkritiske utgaven, har gjennomgående strukturer ved loven gitt

seg til kjenne. Studiet av den tekstkritiske utgaven har også gitt et mer omfattende og sikkert materiale å studere. Ved å bruke den norske oversettelsen som rammeverk, har det vært mulig å behandle det brede materialet. utfordringer knyttet til ordlydstolkning kunne delvis omgås ved å legge et overordnet perspektiv til grunn. Om enkelte tolkninger er uriktige, er de gjennomgående strukturene trolig de samme.

Det empiriske materialet, begrenset til *nauðsyn*, underbygger tanken om en endring i rettskultur mot rimelighet. Gjennomføring i alle bolkene viser hvordan dette idealet kommer til uttrykk på tvers av rettsområder. Dette viser hvordan studiet av en enkelt term kan illustrere gjennomgående tendenser i loven. Videre studier må undersøke om bildet bør presiseres med tolkning av øvrige termer eller bestemmelser. Begrensningen til Landsloven fører også til at bildet kan presiseres ved studiet av Magnus Lagabøters øvrige lovgivning.

Avhandlingen har dermed bidratt til å belyse overgangen fra likevekt til rimelighet som rettferdighetsideal. Hvordan Magnus Lagabøters lovgivning systematisk gjennomførte prinsippet i loven, vitner om en helhetlig tilnærming til lovgivning. *Nauðsyn* er en gjennomgående term i loven, som åpner for konkrete rimelighetsvurderinger.

Appendiks I. Nauðsyn i Landsloven

Oversikt over *nauðsyn* i Magnus Lagabøters Landslov. Tabellen viser bruken av *nauðsyn* i den tekstkritiske utgavens hovedtekst.¹⁶³ Under «hovedtekst» er all bruk av *nauðsyn* i kapitlet inkludert. Hvor *nauðsyn* kun finnes i variantapparatet er noten inntatt under «variantapparat».

	HOVEDTEKST	VARIANTAPPARAT
TINGFAREBOLKEN		
I-1	nauðsynia	
I-2	nauðsynia nauðsyniar	
I-3	nauðsyníum nauðsynia	
I-4	nauðsyniar	
I-8	Nauðsyniar navðsyniar	
I-10	nauðsyniar nauðsyn	
KRISTENDOMSBOLKEN		
II-6	nauðsyniar	
LANDEVERNSBOLKEN		
III-1	nauðsyn	
III-3	nauðsyn nauðsyniar	
III-4		æinhuær nauðsyn gange til oc tilf. Eb. //nauðsynia tilf. Ba; Ea, b, c; 5; nauðsynnjar tilf. Bk.
III-8	nauðsyn nauð/syn	
III-9		fra eptir: mgl. Bh; fra begynnelesen av kapitlet: Nv skal styri maðr gera nefndar monnum (boð ok tilf. Gn) stefno til (þa tilf. Gn) er hann skal (uil Gn) skip skipa. ok (en Gn) bondom ollum sua morgum sem til þarf skip vtt at setia. (fra til: þarf at draga skip ut. Gn) en sa er eigi kemr til nauðsyniar laust er (mgl. Gn) sekr (huer tilf. Gn) øyri silfrs við konung Gc, n.
III-10	nauðsyn nauðsyn nauðsyniar	
III-12		nauðzsynia laust tilf. D; Gb (tilf. i marginen med samtidig kursivhånd).
III-14	nauðsyn	
III-16	nauðsyn	

¹⁶³ Kong Magnus Hákonsson Lagabøtes Landslov (2018)

MANNHELGEVOLKEN

IV-11	navð/syniar
IV-14	nauðsyn
IV-15	nauðsyn
IV-16	nauðsyn
IV-17	nauðsyn
IV-18	nauðsyn

ARVETALLET

V-12	naudsy/nia
V-18	nauðsyn

ODELSLØSNINGSBOLKEN

VI-4	nauðsynia nauðsyniar nauðsyn
VI-8	nauðsyniar
VI-10	nauðsyniar

LANDSLEIEBOLKEN

VII-14	stornavðsyníum
VII-21	nauðsyn
VII-28	ok tilf. Ba, c, i, k; nauðsynia laust (eda tilf. Gk) tilf. Be; Ga, c, k; tilf. i margen med samtidig kursivhånd Gb; æðr tilf. Ed, f.
VII-36	naudsynia
VII-39	nauðsyn nauðsyn
VII-51	nauðsynia
VII-57	nauðsyn

KJØPEBOLKEN

VIII-3	navðsynia
VIII-20	naauðsyn

TYVEBOLKEN

IX-5	nauðsyn
-------------	---------

Kilder og litteratur

Lover

Den Eldre Gulatingslova (1994)	Den Eldre Gulatingslova, utgitt ved Bjørn Eithun, Magnus Rindal og Tor Ulset. Norrøne tekster nr. 6. Oslo, Riksarkivet, 1994.
Gulatingslovi (1981)	Gulatingslovi, oversatt av Knut Robberstad. Norrøne Bokverk 33. Oslo, Det Norske Samlaget, 1981.
Kong Magnus Håkonsson Lagabøtes Landslov (2018)	Kong Magnus Håkonsson Lagabøtes Landslov bind I & II, utgitt ved Magnus Rindal og Bjørg Dale Spørck. Norrøne tekster nr. 9. Oslo, Riksarkivet, 2018.
Magnus Lagabøters Landslov (1979)	Magnus Lagabøters Landslov, oversatt av Absalon Taranger. 5. opplag. Oslo, Universitetsforlaget, 1979.

Dokumentsamlinger

Norges Gamle Love II (1848)	Norges Gamle Love indtil 1387, Andet Bind. Ved R. Keyser og P. A Munch. Christiania: Grøndahl & Søn, 1848.
Norges Gamle Love V (1895)	Norges Gamle Love indtil 1387, Femte Bind. Ved Gustav Storm og Ebbe Hertzberg. Christiania: Grøndahl & Søn, 1895.
Norske middelalderdokumenter (1973)	Norske middelalderdokumenter. Ved Sverre Bagge. Bergen: Universitetsforlaget, 1973.

Litteratur

- Aristoteles (1999) Aristoteles. *Den Nikomakiske Etikk*. Oversatt av Øyvind Rabbås og Arnfinn Stigen. Oslo: Bokklubben Dagens Bøker, 1999.
- Bagge (1973) Bagge, Sverre. *Norske middelalderdokumenter*. Bergen: Universitetsforlaget, 1973.
- Bagge (1976) Bagge, Sverre. *Den norske kapellgeistlighet 1150-1319*. Bergen: Universitetsforlaget, 1976.
- Bagge (1987) Bagge, Sverre. *The Political Thought of The King`s Mirror*. Odense: Odense University Press, 1987.
- Bagge (2000) Bagge, Sverre. Innledende essay. I *Kongespeilet*. Oslo: De Norske Bokklubbene, 2000.
- Bagge (2008) Bagge, Sverre. «Salvo semper regio iure» – kampen om sættargjerdene 1277–1290. I *Historisk tidsskrift*. 02/2008 vol. 87. 2008.
- Bellomo (1995) Bellomo, Manilo. *The Common Legal Past of Europe*. Washington D.C: The Catholic University of America Press, 1995.
- Benham et. al. (2018) Benham, Jenny, Matthew McHaffie, Helle Vogt. Introduction. I *Law and Language in the Middle Ages*. Benham, McHaffie, Vogt (red). Leiden: Brill, 2018.
- Bickenbach (1983) Bickenbach, Jerome E. The Defence of Necessity. *Canadian Journal of Philosophy* 13 (1): 79-100, 1983.
- Brynteson (1966) Brynteson, William E. Roman Law and Legislation in the Middle Ages. *Speculum*, Vol. 41. No. 3 pp. 420-437. The University of Chicago Press, 1966.

- Ekholst (2014) Ekholst, Christine. A Punishment for Each Criminal: Gender and Crime in Swedish Medieval Law. *The Northern World, Volume: 67*. Leiden: Brill, 2014.
- Eriksen (2016) Eriksen, Stefka G. Introduction: Intellectual Culture and medieval Scandinavia. I *Intellectual Culture in Medieval Scandinavia, c. 1100-1350*. Eriksen (red). Turnhout: Brepols, 2016.
- Esmark (2013) Esmark, Kim. Disputing property in Zealand: The Records of the Sorø Donation Book. I *Disputing Strategies in Medieval Scandinavia*, Esmark, Hermanson, Orning og Vogt. Leiden: Brill, 2013.
- Freidenreich (2008) Freidenreich, David M. Sharing Meals with Non-Christians in Canon Law Commentaries, Circa 1160-1260: A Case Study in Legal Development. *Medieval Encounters* 14 (2008) 41-77, 2008.
- Ghanayim (2006) Ghanayim, Khalid. Excused Necessity in Western Legal Philosophy. *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, Vol. 19, No. 1, 2006.
- Grendler (2004) Grendler, Paul F. *The Universities of the Italian Renaissance*. Baltimore: The John Hopkins University Press, 2004.
- Hamre (2003) Hamre, Lars. Ein diplomatarisk og rettshistorisk analyse av Sættargjerden i Tunsberg. *Historisk tidsskrift* 04/2003 (Volum 82), 2003.
- Harðarson (2016) Harðarson, Gunnar. Old Norse Intellectual Culture: Appropriation and Innovation. I *Intellectual Culture in Medieval Scandinavia, c. 1100-1350*. Eriksen (red). Turnhout: Brepols, 2016.
- Hatløy (2019) Hatløy, Brage. Komparativ Mellomalderrett. I *Fordom og forventning – Ei handbok i rettshistorisk metode*. Jørn Øyrehagen Sunde (red.). Oslo: Dreyers Forlag, 2019.

- Helle (1981) Helle, Knut. Lovgivning og rettshåndheving i Norge i høymiddelalderen. I *Utvalde emne frå norsk rettshistorie*. Bloch, Helle, Kiil og Sandvik (red). Oslo: Universitetsforlaget, 1981.
- Hjort (2019) Hjort, Maria Astrup. Rettshistorisk metode og tolkning av historiske tekster. I *Fordom og forventning – Ei handbok i rettshistorisk metode*. Sunde (red.). Oslo: Dreyers Forlag, 2019.
- Holmboe (1970) Holmboe, Hallvard S. *Historie: Middelalderen*. Oslo: Johan Grundt Tanum Forlag, 1970.
- Horn (2016) Horn, Anna Catharina. *Lov og tekst i middelalderen. Produksjon og resepsjon av Magnus Lagabøtes landslov*. Göteborg: Göteborgs universitet, 2016.
- Imsen (2009) Imsen, Steinar. Den gammelnorske drapsprosessen. *Historisk tidskrift*. 88 s. 185-229. Universitetsforlaget, 2009.
- Kleven (2001) Kleven, Hans I. *Norrøn arverett og samfunnsstruktur*. Oslo: Falken Forlag, 2001.
- Kongespeilet (2000) Anonym. *Kongespeilet*. Oversatt av Anton Wilhelm Brøgger. Oslo: De Norske Bokklubbene, 2000.
- Kukowski (2018) Kukowski, Ada Maria. Translating Justinian: Translating and Transforming Roman Law in the Middle Ages. I *Law and Language in the Middle Ages*. Benham, McHaffie, Vogt (red). Leiden: Brill, 2018.
- Leslie-Jacobsen (2018) Leslie-Jacobsen, Helen F. Perspectives on Translating Medieval Law: The Norwegian *Landslov* of 1274. I *Traddure: un viaggio nel tempo*. Venezia: Edizioni Ca` Foscari, 2018.

- Ljungqvist (2014) Ljungqvist, Fredrik Charpentier. *Kungamakten och lagen*. Stockholm: Historiska institutionen, Stockholms universitet, 2014.
- Masferrer et. al. (2012) Masferrer, Ancieto. Kjell Å. Modéer, Oliver Moréteau. The emergence of comparative legal history. I *Comparative Legal History*. Northampton: Elgar Publishing, 2019.
- Musson (2012) Musson, Anthony. Visual sources: mirror of justice og “through a glass darkly”. I *Making Legal History: Approaches and Methodologies*. Anthony Musson og Chantal Stebbings (red). Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Mäkinen (2006) Mäkinen, Virpi. Rights and Duties in Late Scholastic Discussion on Extreme Necessity. I *Transformations in Medieval and Early-Modern Rights Discourse*. Mäkinen, Korkman. Springer, 2006.
- Orning (2018) Orning, Hans Jacob. Feud in the State. I *Emotion, Violence, Vengeance and Law in the Middle Ages*. Gilbert, White (red). Leiden: Brill, 2018.
- Pennington (2000) Pennington, Kenneth. Innocent III and the Ius commune, *Grundlagen des Rechts: Festschrift für Peter Landau zum 65. Geburtstag*, Helmholz et. al. Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh, 2000.
- Pons-Sanz (2005) Pons-Sanz, Sara M. Friends and Relatives in Need of an Explanation: Gr. anagkaîos, L necessarius, and PGmc *naud-. I *Journal of English and Germanic Philology* 104(1):1-11, 2005.
- Post (2015) Post, Gaines. *Studies in Medieval Legal Thought: Public Law and the State 1100-1322*. Princeton University Press, 2015.

- Recanati (2008) Recanati, Francois. Moderate Relativism. I *Relative Truth*. García-Carpintero, Manuel. Max Kölbel (red.). Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Rindal & Spørck (2018) *Kong Magnus Håkonsson Lagabøtes Landslov* bind I & II, utgitt ved Magnus Rindal og Bjørg Dale Spørck. *Norrøne tekster* nr. 9. Oslo, Riksarkivet, 2018.
- Schäfer (2018) Schäfer, Werner. “And Since We are No Lawyers, We Will Void the Lawsuit with Battle Axes”! Voiding a Lawsuit in Old Icelandic Procedural Law. I *Law and Language in the Middle Ages*. Benham, McHaffie, Vogt (red). Leiden: Brill, 2018.
- Seip (1942) Seip, Jens Arup. *Sættargjerdene i Tungsberg og kirkens jurisdiksjon*. Oslo: I kommisjon hos Jacob Dybwad, 1942.
- Senn (2012) Senn, Marcel. The Methodological debates in German-speaking Europe (1969-1990). I *Making Legal History: Approaches and Methodologies*. Musson og Stebbings (red). Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Sjöholm (1988) Sjöholm, Elsa. *Sveriges Medeltidslagar: europeisk rättstradition i politisk omvandling*. Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning, 1988.
- Skeie (1934) Skeie, Jon. *Odelsrett*. Oslo, Studentersamfundets skrivemaskinstue, 1934.
- Sunde (2005) Sunde, Jørn Øyrehagen. *Speculum legale – rettsspegelen*. Bergen: Fagbokforlaget, 2005.
- Sunde (2007) Sunde, Jørn Øyrehagen. *Den juridiske komedien*. Bergen: Fagbokforlaget, 2007.

- Sunde (2010a) Sunde, Jørn Øyrehagen. Champagne at the Funeral. I *Rendezvous of European Legal Cultures*. Sunde og Skogvin (red). Bergen: Fagbokforlaget, 2010.
- Sunde (2010b) Sunde, Jørn Øyrehagen. The Art of Being Artful. I *Rendezvous of European Legal Cultures*. Sunde og Skogvin (red). Bergen: Fagbokforlaget, 2010.
- Sunde (2014) Sunde, Jørn Øyrehagen. Daughters of God and Counsellors of the Judges of Men: Changes in the Legal Culture of the Norwegian Realm in the High Middle Ages. I *New Approaches to Early Law in Scandinavia*. Brink, Collinson (red). Turnhout: Brepols, 2014.
- Sunde (2017) Sunde, Jørn Øyrehagen. Managing the Unmanageable. I *Comparing Legal Cultures*. Koch, Skogvin, Sunde (red). Bergen: fagbokforlaget, 2017.
- Taranger (1904) Taranger, Absalon. *Udsigt over den norske rets historie*. Christiania: Cammermeyers Boghandel, 1904.
- Taranger (1979) Taranger, Absalon. *Magnus Lagabøters Landslov*. Oslo: Universitetsforlaget, 1979.
- Tuori (2002) Tuori, Kaarlo. *Critical Legal Positivism*. New York: Ashgate Publishing, 2002.
- Ullmann (2010) Ullmann, Walter. *The Medieval Idea of Law as Represented by Lucas de Penna*. New York, Routledge, 2010.
- Vadum (2004) Vadum, Kristoffer. *Dom og straff i Kongespeilet: En analyse av verkets rettslære i forhold til en norsk og europeisk bakgrunn*. Skriftserie 7/2004. Oslo: Senter for studier i vikingtid og nordisk middelalder, 2004.

- Van Dijk (2015) van Dijk, Conrad. "Nede hath no law": The State of Exception in Gower and Langland. *Accessus vol. 2. Iss. 2. Art. 2.*
- Vinogradoff (1909) Vinogradoff, Paul. *Roman Law in Mediæval Europe*. London: Harper & Brothers, 1909.